

**Ірина Васильків, Валентина Кравчук,
Ірина Могила, Ігор Танчин**

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

**Тернопіль
Астон
2025**

**УДК 172(075.3)
Г 87**

6,0 обл. вид арк

Підручник підготовлено відповідно до модельної навчальної програми
«Громадянська освіта. 6-9 клас» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З.),
рекомендованої Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОНУ від 19.12.2024 №1768)

Васильків І. Д. та ін.

Г 87 Громадянська освіта : Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. / І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. П. Могила, І. З. Танчин. — Тернопіль : Астон, 2025. — 128 с. : іл.
ISBN 978-966-308-

Підручник підготовлено відповідно до модельної навчальної програми «Громадянська освіта. 6-9 клас» для закладів загальної середньої освіти (автори: Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З.), затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки.

УДК 172(075.3)

Інтерактивний електронний додаток
можна переглянути за QR-кодом
або за покликанням <https://cutt.ly/steGvQ7S>

ISBN 978-966-308-

© Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Могила І. П., Танчин І. З., 2025
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
-----------------	---

Розділ І. Людина – частина природи і суспільства

§ 1. Вступ. Знайомство з громадянською освітою.....	8
§ 2. Хто я?.....	14
§ 3. Хто ми?.....	23
§ 4. Що навколо нас?.....	31
Завдання для закріплення знань і вмінь	39

Розділ ІІ. Мистецтво жити в суспільстві

§ 5. Тема 5. Що таке суспільство?.....	41
§ 6. Взаємодія в суспільстві.....	49
§ 7. Моральні основи поведінки в суспільстві.....	57
Завдання для закріплення знань і вмінь	67

Розділ ІІІ. Мистецтво жити в державі

§ 8. Для чого людям потрібна держава?.....	69
§ 9. Що означає мати громадянство?	81
Завдання для закріплення знань і вмінь	90

Розділ ІV. Мистецтво спілкування

§ 10. Що таке спілкування?	92
§ 11. Як бути добрим співрозмовником?	101
§ 12. Як спілкуватися без конфліктів?	110
Завдання для закріплення знань і вмінь	120
Додатки	127

Шановні учні та учениці!

Ласкаво просимо на сторінки вашого нового підручника! Ця книжка — не просто збірка фактів, а ваш провідник у світ суспільного життя. Ми разом досліджуватимемо, яке місце кожен / кожна з нас посідає у сучасному суспільстві та чому так важливо бути активними учасниками подій, що відбуваються навколо.

Ми вийдемо за межі простих знань про закони та правила. Наша головна мета — навчитися бути тими, хто вміє впливати на власне життя та життя громади. Для цього ми будемо розвивати особисту гідність, вчитися цінувати надбання нашої країни та поважати загальнолюдські та державні цінності. Навчимося не залишатися байдужими до того, що відбувається у світі, у вашому місті чи селі, а також критично мислити. Ми покажемо, як можна використовувати доступні інструменти для впливу на важливі рішення та захисту своїх прав. Пам'ятайте: активними, свідомими та зрілими людьми не народжуються, а стають завдяки навчанню та саморозвитку.

Сучасні освітні програми, а особливо курс громадянської освіти для 6-го класу, розроблені саме для того, щоб підготувати вас до повноцінного життя в умовах демократичного суспільства. Вони допоможуть сформуванню системи демократичних принципів та цінностей, які є основою для кожної людини. Ці знання та вміння стануть вам у пригоді як у приватному житті, так і в спільній, громадській діяльності.

Курс «Громадянська освіта» впроваджено не просто, щоб дати вам певний обсяг інформації, а щоб навчати жити у суспільстві. Що це означає? Це означає — поважати закон, вміти відстоювати та захищати власні права, впливати на ухвалення важливих рішень, конструктивно взаємодіяти з іншими та будувати ефективні стосунки. А також — думати, аналізувати, формулювати та обстоювати власну позицію, робити логічні висновки та правильний вибір.

Ми пропонуємо вам не лише теоретичний матеріал, а й безліч цікавих практичних завдань. Вони допоможуть вам

розвинути необхідні вміння та навички, а також закріпити отримані знання.

Пам'ятаймо: наша країна, як сучасна європейська держава, починається з кожного з нас, її громадян!

З найкращими побажаннями —

Авторський колектив

Компоненти громадянської компетентності

Як працювати з підручником

Навчальний матеріал, уміщений у підручнику, складається із 4-х розділів за темами модельної навчальної програми предмета «Громадянська освіта». Параграфи **чітко структуровані** та мають наскрізну внутрішню нумерацію. Основні поняття і терміни позначені **синьою крапкою**, найголовніші з них окремо розміщені в тексті параграфів на жовтому тлі, а також зібрані в словнику. Літературу та електронні ресурси пропонуємо в додатках до підручника, їх ви можете переглянути, скориставшись QR-кодами, що наприкінці змісту.

Кожен розділ має на початку спеціальну сторінку-заставку з хмаринками слів, згрупованими за змістом кожного з параграфів. Коли ви опрацюєте всі теми розділу, зможете вільно оперувати цими поняттями.

Наприкінці кожного розділу — спеціальні узагальнювальні сторінки, які допоможуть зорієнтуватися в процесі формування громадянської компетентності та тематиці пропонованих завдань для практичних робіт чи

занять. Об'єднує теми курсу система рубрик і завдань для роботи в класі та вдома.

На початку параграфа розміщено

Перелік основних

• понять та • ідей теми

Додаткову корисну інформацію візуально виокремлено від основного тексту.

Міркуємо і діємо

Пропонуємо теми для обговорення в парах чи групах.

Запитання наприкінці кожного підпараграфа розміщено на зеленому тлі. Їх достатньо для того, аби перевірити, чи добре ви орієнтуєтеся в темі, чи готові приступати до виконання практичних вправ.

Працюємо разом

Рубрика, в якій пропонуємо практичні завдання, що потребують використання додаткових інформаційних ресурсів або часових затрат, візуально виділена світло-блакитним тлом.

Завдання для практичної роботи містяться в кожному параграфі. Спосіб їх виконання (колективно, у парах, групах чи індивідуально, у класі чи вдома), а також форму виконання (усно, письмово чи за допомогою певних онлайн-застосунків) визначає вчитель / вчителька. Групи цих практичних завдань з певної теми можуть бути виконані на окремих заняттях наприкінці вивчення розділу.

Для завершення теми:

Наприкінці кожного параграфа пропонуємо різнорівневі запитання і завдання, які поєднують зміст усіх підпараграфів.

Завдання, для виконання яких вам доведеться продемонструвати вміння застосовувати отримані знання та вдосконалювати набуті навички.

Ці завдання можна виконати в класі чи вдома, а також використати їх для виконання учнівських самостійних чи колективних проєктів.

Розділ I

ЛЮДИНА – ЧАСТИНА ПРИРОДИ І СУСПІЛЬСТВА

§ 1. Вступ.

Знайомство з громадянською освітою

Основні поняття та ідеї теми:

- громадянська освіта • цінності • громадяни
- *Бути добрими громадянами* — означає жити так, щоб своїми діями допомагати нашій країні та людям навколо.
- *Історія* — наука про минуле, а *громадянська освіта* — це наука про сучасне.

1.1. Що таке громадянська освіта і для чого вона потрібна?

Як ми вже знаємо, історія — це наука про минуле.

А **громадянська освіта** — це наука про сучасне. Вона вивчає, як працює наше суспільство, держава і що означає бути громадянами. Цей шкільний предмет — немов інструкція, як поводитися, як жити з іншими людьми, поважати правила і робити світ кращим.

Ми будемо вчитися ...

- *Знати свої права і обов'язки.* Наприклад, ти маєш право ходити до школи, але також маєш обов'язок поважати вчителів і однокласників.
- *Вчитися поважати інших.* Навчаєшся цінувати думки інших людей, культуру і традиції, щоб жити в світі з іншими.
- *Бути активними.* Зрозуміти, як ти можеш змінити щось на краще. Наприклад, підтримати армію, яка захищає нас від загарбників або допомогти потребуючим.
- *Ухвалювати розумні рішення.* Вміти думати, аналізувати і не вірити абсолютно всьому, що чуєш і бачиш, наприклад, у соцмережах. Аргументовано висловлювати свою думку, виявляючи повагу до співрозмовника.
- *Розуміти, як працює країна.* Що таке закони, чому важливо голосувати і як громадяни беруть участь в управлінні країною.

Громадянська освіта пояснює, чому важливо бути не просто людиною, а справжнім громадянином / громадянкою, який / яка піклується про свій дім, школу і країну.

• **Громадянська освіта** — це наука про сучасне суспільство, державу та правила життя з іншими людьми. Вона вчить бути відповідальними громадянами, знати свої права й обов'язки, поважати інших, активно діяти задля покращення світу, приймати обґрунтовані рішення та розуміти, як функціонує країна.

Г Громадянин — людина, яка має права та обов'язки у своїй державі, може впливати на її долю та користуватися захистом держави.

Р Рівність — принцип, за яким усі люди мають однакові права, незалежно від посад, статі, віри, наявності майна і переконань.

О Обов'язок — те, що людина повинна робити згідно з правилами або законом.

М Мораль — сукупність норм і принципів поведінки, що регулюють стосунки між людьми в суспільстві.

А Активність — готовність діяти та брати участь у житті суспільства.

Д Демократія — народовладдя

Я Якість — характеристика, яка вказує на рівень досконалості чогось.

Н Національність — приналежність до певної нації або народу.

С Свобода — можливість робити вибір і діяти без обмежень, якщо це не шкодить іншим.

Ь Ъ — М'які навички (або soft skills) — особистісні якості, соціальні навички, які допомагають ефективно взаємодіяти, адаптуватися до різних ситуацій та досягати успіху.

К Конституція — основний закон держави, що визначає її устрій, права та обов'язки громадян.

А Аргумент — чіткий доказ або обґрунтування своєї думки.

О Освіта — процес отримання знань, умінь і навичок.

С Справедливість — принцип, за яким кожному віддається те, що йому належить, згідно з законом і мораллю.

В Відповідальність — готовність і здатність людини відповідати за свої вчинки, слова та рішення, а також за їхні наслідки.

І Інформація — відомості про щось, які важливо вміти критично оцінювати та використовувати.

Т Толерантність — повага до поглядів, переконань, культури інших людей, навіть якщо вони відрізняються від ваших.

А Аналіз — процес розбору інформації на складові частини для кращого розуміння.

На уроках громадянської освіти ви розвиватимете м'які навички, які будуть корисними в повсякденному житті та майбутній роботі. Вони дозволяють ефективно взаємодіяти, швидко реагувати на зміни, знаходити рішення.

До м'яких навичок належать...

- **Комунікативні навички:** вміння чітко висловлювати думки (усно й письмово), активно слухати, вести переговори, переконувати.
- **Робота в команді:** здатність співпрацювати з іншими, знаходити спільну мову, допомагати колегам.
- **Критичне мислення:** вміння аналізувати інформацію, виявляти логічні помилки, приймати обґрунтовані рішення.
- **Креативність** (творче мислення): здатність генерувати нові ідеї, знаходити нестандартні підходи до вирішення проблем.
- **Емоційний інтелект:** розуміння власних емоцій та емоцій інших, вміння керувати ними.
- **Тайм-менеджмент:** ефективне планування та організація свого часу, розставляння пріоритетів.
- **Стресостійкість:** здатність зберігати спокій та продуктивність у складних або напружених ситуаціях.
- **Лідерство:** вміння мотивувати, надихати та керувати командою.
- **Адаптивність / Гнучкість:** здатність зберігати ефективність в нових умовах і змінах.
- **Вирішення проблем:** вміння виявляти проблеми, аналізувати їхні причини та розробляти ефективні рішення.

Міркуємо і діємо

1. Чи є щось спільне між історією та громадянською освітою? Поясніть свою думку. Занотуйте коротко думки однокласників / однокласниць.
2. Наведіть з власного досвіду приклади вашого права та відповідного йому обов'язку.
3. Назвіть три риси, якими, на вашу думку, повинні володіти справжні громадяни.

1.2. Як ми можемо берегти і розвивати державні цінності?

• **Цінності** — це те, що є для нас важливим, значущим та бажаним; це наші переконання і принципи, які визначають наші рішення, вчинки та ставлення до світу.

Цінності — це те, що ми цінуємо. Вони слугують орієнтирами в житті, допомагаючи нам розрізняти добро і зло, важливе і другорядне, а також формувати своє бачення щастя та успіху. Цінності можуть бути індивідуальними (особистими) або спільними (для сім'ї, громади, нації). На загальнолюдських цінностях базується громадянська компетентність, яка включає також знання, вміння, навички, погляди.

Цінності та громадянські компетентності

У кожної держави є важливі ідеї та принципи, які роблять її сильною, справедливою і комфортною для всіх громадян. Такі ідеї та принципи вважаються цінностями для цієї країни. Наприклад, в Україні це свобода, незалежність, справедливість, повага до інших, любов до рідної землі, української мови та культури.

Берегти ці цінності — означає поважати їх і не дозволяти руйнувати. Розвивати — це робити їх ще кращими, щоб країна стала сильнішою і щасливішою.

Міркуємо і діємо

1. Що для вас є цінністю? Згадайте одну річ, ідею або якість, яка є дуже важливою особисто для вас. Чому вона важлива?
2. Які цінності України названо в тексті? Чи погоджуєтеся ви з цим списком? Можливо, ви б додали щось від себе?

1.3. Як бути добрими громадянами?

Основними рисами справжніх громадян є повага до своєї країни, її законів, активна участь у суспільному житті. Не всі люди, які живуть чи перебувають на території держави, є її громадянами. Що ж відрізняє громадян від решти населення держави?

• **Громадяни** — це люди, які мають право приймати рішення стосовно шляху розвитку країни, обираючи місцеву і державну владу, підтверджене спеціальними документами (свідectво про народження, паспорт тощо).

Наявність прав накладає на громадян обов'язки, наприклад, відповідально ставитися до свого вибору, в разі потреби — захищати свою країну. Бути добрим громадянином / громадянкою — означає жити так, щоб своїми діями допомагати нашій країні та людям навколо. Це як бути хорошим гравцем у команді: старатися для себе і для всіх.

Міркуємо і діємо

1. Які три головні риси справжніх громадян названо в тексті? Поясніть, що кожна з них означає для вас.
2. У чому головна відмінність між «громадянами» і просто «мешканцями»? 3. Яке головне право громадянина / громадянки згадано в тексті? Які обов'язки це право накладає?

Працюємо разом

- А. Створіть невелику листівку або плакат, яка б пояснювала вашим молодшим друзям, що таке громадянська освіта і чому вона важлива. Використайте малюнки та короткі, зрозумілі фрази.
- Б. Обговоріть в групах або парах, як ви розумієте порівняння громадянської освіти з інструкцією. Для чого існують інструкції? Наведіть приклад «інструкції», яку ви коли-небудь отримували, і поясніть, чим вона схожа на громадянську освіту.
- В. «Наш символ цінності». Виберіть одну цінність з тексту (або свою, або цінність вашого класу) і створіть її простий символ (це може бути малюнок, іконка, жест). Поясніть, чому саме цей символ ви обрали.

Корисна гра:

«Державні цінності»
<https://cutt.ly/TrJyqNRM>

Для завершення теми:

1. Наведіть свій приклад того, як ви можете бути активними громадянами у школі або вдома.
2. Які документи підтверджують, що ви є громадянином / громадянкою?
3. Як ви розумієте порівняння громадянина / громадянки з «хорошим гравцем у команді»? Наведіть приклад, як дії одного «гравця-громадянина» можуть допомогти всій «команді-країні».
4. У чому різниця між «берегти» і «розвивати» цінності? Поясніть своїми словами.
5. Чи належить, на вашу думку, до м'яких навичок уміння не вірити абсолютно тому, що чуємо і бачимо, наприклад, у соцмережах? Чи ви умієте перевіряти інформацію, перш ніж їй довіряти?

6. Вправа «Азбука громадянина»: Оберіть 3-5 літер алфавіту і для кожної літери придумайте слово, пов'язане з громадянською освітою, та коротке пояснення до нього. *Наприклад: А — Активність (робити щось корисне); П — Права (те, що можна робити).*

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/wrJywUff>

1.1 Знайдіть у хмарі слова, які стосуються прав людини, і слова, які стосуються обов'язків. Чим вони відрізняються?

1.2 Які слова з хмари показують, що громадянська освіта важлива для майбутнього України? 1.3 Як ви думаєте, що означають слова «патріотизм» і «суспільство» у цій хмарі?

Б. <https://cutt.ly/3rJyr2VQ>

1.1 Знайдіть слова, що показують, як добрий громадянин допомагає іншим. Доповніть перелік своїми пропозиціями.

1.2 Як ви розумієте слово «відповідальність» у цій хмарі? Наведіть приклади. 1.3 Що означає бути «активними» громадянами? Як це пов'язано з іншими словами у хмарі?

А.

Б.

§ 2. Хто я?

Основні поняття та ідеї теми:

- самопізнання • індивідуальність • гідність • честь

• Самопізнання та розвиток внутрішніх цінностей (гідності, честі) допомагають стати щасливішим, мудрішим та сформувати унікальну особистість.

• Самопізнання допомагає тобі стати кращою версією себе.

2.1. Самопізнання, індивідуальність, гідність і честь

Давньогрецькому філософу Сократу належить вислів: «Пізнай самого себе», тобто він вважав, що справжня людина — це її думки та внутрішній світ. І зараз ми звертаємося до кожного / кожної з вас, наші любі шестикласники і шестикласниці.

Щоб зрозуміти, хто «Ти», потрібно задуматися над своїми почуттями, вчинками і цінностями. Коли Ти усвідомиш цілі до яких прагнеш, пізнаєш свої сильні та слабкі сторони, Ти зможеш прийняти кращі рішення і бути щасливішим / щасливішою.

Процес пізнання самого себе, усвідомлення який / яка Ти є насправді називається **самопізнанням**. Уяви, що Ти шукаєш скарб, а цей скарб — Твої мрії, таланти і навіть те, що Тобі не подобається в собі. Наприклад, Ти можеш любити малювати, але соромишся виступати перед класом. Коли Ти це розумієш, то можеш сказати: «Я хочу навчитися бути сміливішим / сміливішою!». Самопізнання допомагає Тобі стати кращою версією себе.

• **Становлення особистості** — це процес, коли людина пізнає себе, розвиває свою індивідуальність, усвідомлює гідність і честь, формує інтереси та світогляд, щоб стати відповідальним громадянином / громадянкою.

Ми будемо вчитися...

- *Досліджувати себе.* Ми будемо говорити про те, що вам подобається, що ви вмієте, які у вас є мрії та цілі. Це допоможе краще зрозуміти себе і свої бажання.
- *Ділитися думками.* Будемо обговорювати, що робить кожного з нас особливим. Ви дізнаєтеся, наскільки унікальні ваші однокласники, і краще зрозумієте свою власну неповторність.
- *Вирішувати життєві ситуації.* Ми розглядатимемо різні приклади з життя, щоб зрозуміти, як поводитися гідно та чесно. Це допоможе вам приймати правильні рішення у повсякденних ситуаціях.

Кожна людина — неповторна. Твої вміння, Твій сміх, Твої мрії — усе це робить Тебе єдиним / єдиною у цілому світі. Поет Василь Симоненко сказав: «Усмішка твоя — єдина, очі твої — одні». Це означає, що немає іншої такої людини, як Ти. Хтось із Твоїх однокласників чи однокласниць сильний / сильна у математиці, хтось — у спорті, хтось знає толк у комп'ютерних забавах, а хтось уміє організувати друзів для проведення толоки чи волонтерської роботи. *Те, що робить людину особливою, своєрідність окремої людини, сукупність притаманних тільки їй особливостей називається її індивідуальністю.* Індивідуальність — це Твій особливий вогник, який робить світ яскравішим.

Гідність — це усвідомлення власної цінності та цінності інших. Кожна людина є цінною, тому не можна ображати інших, а також не можна дозволяти нікому ображати тебе. Гідність — це сила, яка робить Тебе добрим і справедливим. Суспільство гідних людей — це мета розвитку кожної держави. У суспільному житті гідність людини має свій прояв — виконувати відповідально доручену роботу, поважати своїх батьків, бути патріотами своєї Вітчизни.

Чесність — це внутрішній моральний компас у подорожі життя. Він показує правильний шлях, навіть коли дорога нелегка. Уяви, що Ти пообіцяв / пообіцяла допомогти

молодшому братику виконати домашнє завдання, але друзі кличуть йти на прогулянку. Честь шепоче: «Тримай слово, будь вірним / вірною». Або, коли випадково розлити фарбу в класі, честь скаже: «Зізнайся, це правильно». Бути чесним, справедливим, відповідальним — це як іти за компасом, який завжди веде до добра. І коли Ти обираєш чесний шлях, то стаєш героєм своєї історії.

Ці якості — гідність і честь — допомагають Тобі бути не просто людиною, а добрими громадянином чи громадянкою. Коли ти пізнаєш себе, розвиваєш свою індивідуальність, є чесною і гідною людиною — ти допомагаєш своїй країні ставати кращою. Наприклад, коли Ти підтримуєш нашу армію, прибираєш громадський простір або допомагаєш однокласникам, Ти бережеш цінності своєї країни.

Сократ (*давньогрецький філософ*) вчив, що, пізнаючи себе, ми стаємо мудрішими і щасливішими. Тож будьте собою, поважайте себе і інших, тримайте слово і робіть добро — і станете гідними і шанованими громадянами своєї країни.

Міркуємо і діємо

1. Як ви розумієте вислів Сократа «Пізнай самого себе»? Наведіть приклади з власного життя, коли вам доводилося «пізнавати» себе.
2. Що більше показує, якою є людина: її зовнішність чи її думки та внутрішній світ? Чому?
3. Назвіть три риси, які, на вашу думку, роблять вас унікальними. Це можуть бути ваші вміння, хобі, риси характеру.

2.2. «Мої» інтереси і світогляд

Інтереси — це заняття чи теми, які вам цікаво робити чи досліджувати. Це те, що вас цікавить і викликає у вас задоволення. Інтереси можуть бути дуже різними. Хтось любить спорт, хтось — музику, хтось — науку, а хтось — допомагати іншим. Ваші інтереси можуть змінюватися з часом, коли ви дізнаєтеся більше про світ і пробуєте нові речі.

Світогляд — це як ваша особиста картина світу. Це те, як ви розумієте, яким є світ навколо вас, як влаштовані речі, що є важливим і що таке добре та погано.

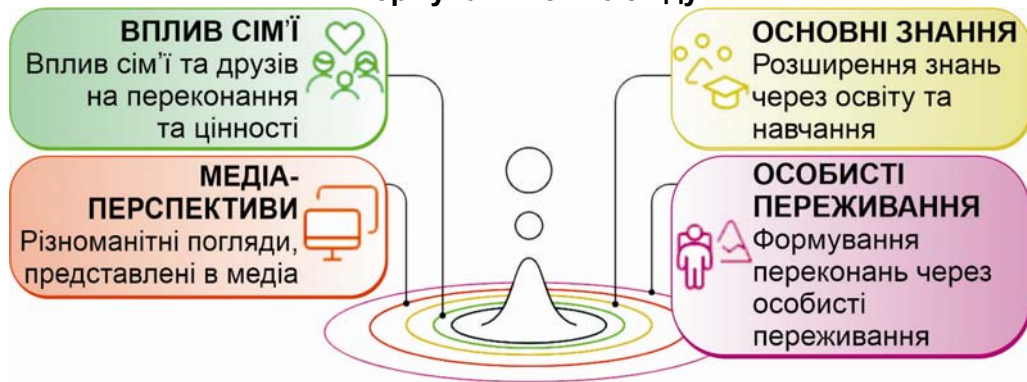
Уявіть, що ви дивитеся на світ через особливі окуляри. Ці окуляри — це ваш світогляд. Вони визначають, що ви бачите як найважливіше, у що вірите і як ставитеся до різних подій та людей.

Світогляд формується під впливом багатьох чинників:

- а) вашої сім'ї та друзів (те, чого вас вчать вдома і як живуть ваші близькі, дуже впливає на ваш світогляд);
- б) закладу освіти та навчання (те, що ви дізнаєтеся на уроках, розширює ваші знання про світ);
- в) книжок, фільмів та інтернету (вони показують вам різні погляди на життя);
- г) вашого власного досвіду (те, що ви переживаєте, допомагає вам формувати власні думки та переконання).

Формування світогляду

Наприклад, хтось може вірити, що дуже важливо допомагати тим, хто потребує допомоги. Це — частина його світогляду. Інший / інша може вважати, що найважливіше — це бути чесним / чесною у всьому. Це — також частина його / її світогляду.

Ваші інтереси — ніби крила, що несуть угору. Любите читати книжки про пригоди, доглядати квіти чи майструвати ракети — кожен ваш інтерес додає сили вашим крилам. Коли ви заглиблюєтеся в те, що любите, ви ніби відкриваєте нові горизонти: дізнаєтеся, як влаштований світ, як жили люди раніше, як ростуть рослини чи як сяють зорі. Ці інтереси допомагають вам зростати, бо кожна нова справа — це нова пір'інка у ваших крилах.

А світогляд — це небо, куди ви летите. Це ваші думки про те, що добре, а що ні, що важливо у житті, як ставитися до людей і світу. Якщо ви вірите, що доброта сильніша за зло, що потрібно допомагати іншим і берегти природу, ваше небо буде чистим і безмежним. Наприклад, коли ви бачите сміття на галявині і вирішуєте його прибрати, ваш світогляд шепоче: «Це правильно, бо земля — наш дім». Ваші інтереси і світогляд разом допомагають вам літати вище, бачити далі і ставати сильнішим.

Міркуємо і діємо

1. Які ваші улюблені заняття? Що ви робите із великим задоволенням?
2. Як ваші інтереси допомагають вам дізнаватися щось нове про світ?
3. Які події чи люди найбільше вплинули на формування вашого світогляду?

2.3. Я бережу природу

Природа — це все, що нас оточує: небо, дерева, річки, птахи, тварини. Без неї неможливе життя людини. Саме тому ми повинні дбати про довкілля щодня.

• **Екологічна відповідальність** — це усвідомлення важливості природи як основи життя та необхідності дбати про неї щодня, захищаючи від забруднень і виснаження ресурсів через сортування сміття, економію води та енергії, використання екоsumок, прибирання та участь в екологічних акціях.

Іноді достатньо вийти на вулицю, вдихнути на повні груди, послухати, як шумить листя чи як десь неподалік співає птах — і переконатися, наскільки прекрасним є світ

навколо нас. Ми звикли до цієї краси й сприймаємо її як щось звичне. Але правда в тому, що природа — не вічна. І вона вже давно подає нам сигнали, що потребує допомоги.

Як кожен / кожна із нас може допомогти природі

Сортувати сміття

Папір, пластик, скло — усе це можна здати на переробку. Так ми зменшуємо кількість сміття і даємо відходам друге життя.

Економити воду й електроенергію

Вимикай світло, коли виходиш з кімнати. Закривай кран під час чищення зубів. Це допомагає зберігати ресурси планети.

Використовувати екосумки

Замість пластикових пакетів краще брати багаторазові торбинки. Вони не шкодять довкіллю.

Не смітити на природі

Якщо ти відпочиваєш у парку, лісі чи біля річки — обов'язково прибери після себе. А якщо бачиш сміття — можеш його зібрати разом із друзями чи родиною.

Брати участь в екологічних акціях

Наприклад, у прибираннях території школи або міста. Такі добрі справи об'єднують людей і роблять світ чистішим.

Через діяльність людини забруднюються річки, повітря, ліси. Багато тварин і птахів втрачають свої домівки. Але ми можемо змінити ситуацію — почавши з

простих речей, які залежать також і від кожного / кожної з нас. Навіть маленькі кроки мають велике значення. Якщо кожен буде дбати про довкілля — ми збережемо природу для себе і для майбутніх поколінь. Піклування про природу — це частина нашої відповідальності як громадян. Той, хто береже довкілля, проявляє повагу до себе, інших людей і до світу навколо.

Наслідки недбалого ставлення людства до природи вже відчутні: зміни клімату, зменшення біорізноманіття, екстремальні погодні явища. Проте, незважаючи на всі виклики, ми маємо силу змінити ситуацію. Кожен наш вибір, від дрібних щоденних звичок до активної участі в екологічних ініціативах, має значення. Наприклад, обираючи місцеві продукти, ми зменшуємо вуглецевий слід від транспортування. Використовуючи громадський транспорт або велосипед, ми знижуємо викиди шкідливих речовин. Підтримуючи організації, що займаються охороною природи, ми сприяємо збереженню унікальних екосистем.

Збереження природи — це інвестиція в наше майбутнє та майбутнє наступних поколінь. Це вияв поваги до життя, до краси світу і до самих себе. Ми є частиною природи, а не її господарями, і саме тому наша відповідальність за її збереження є величезною.

Міркуємо і діємо

1. Чому діяльність людини так сильно впливає на природу? Назвіть хоча б дві причини.
2. Чому піклування про природу є частиною нашої відповідальності як громадян? Як це пов'язано з гідністю, про яку ми говорили раніше?
3. Оберіть один зі способів допомоги природі, про які йдеться в тексті (сортувати сміття, економити воду / електрику, використовувати екосумки, не смітити, брати участь в акціях) та намагайтеся щодня дотримуватися цього правила. Наприкінці тижня розкажіть, чи було це легко, які результати ви помітили.

Працюємо разом

А. Намалюйте або напишіть, що є найважливішим у вашому світогляді. Це можуть бути ключові слова, символи, маленькі малюнки. Розмістіть їх на аркуші паперу так, щоб було зрозуміло, що для вас є «центром» вашого світогляду.

Б. Уявіть, що ви журналіст / журналістка і берете інтерв'ю в людини, яка, на вашу думку, є яскравим прикладом **індивідуальності, гідності та честі** (це може бути відома особа, ваш родич, вчитель або навіть вигаданий персонаж). Складіть п'ять запитань, які ви б їй поставили, щоб розкрити ці якості. Потім спробуйте відповісти на них від імені цієї людини.

В. Проведіть невелике «розслідування» у своїй школі або вдома. Де можна економити світло або воду? Чи сортується сміття? Складіть невеликий список того, що можна покращити.

Корисна гра:

«Правила сортування відходів»

<https://cutt.ly/OrXS35oS>

Для завершення теми:

1. Яке найважливіше відкриття про себе ви зробили під час вивчення цієї теми? Що ви тепер розумієте про себе краще, ніж раніше? 2. Як ви тепер ставитеся до своєї унікальності? Чи допомагає вам усвідомлення вашої індивідуальності почуватися впевненіше? Чому? 3. Наведіть один приклад із власного досвіду, де ви побачили прояв гідності чи честі. Що ви відчули в той момент?

4. Яким чином ваші інтереси та світогляд роблять вас кращою людиною та допомагають вам у житті? 5. Що для вас означає бути відповідальними громадянами? Який один конкретний крок ви готові зробити вже зараз, щоб проявити свою громадянську позицію (наприклад, у школі, вдома чи у своєму місті/селі)?

6. Вправа «Жива скульптура цінностей». Уявіть, що весь клас — це одна велика скульптура, яка зображує наші головні цінності та поняття, які ми вивчали. Вільно рухайтесь по класу, заплющіть очі, якщо це безпечно та уявіть:

а) як виглядає «самопізнання» (можливо, це хтось, хто дивиться всередину себе, або зосереджено думає);

б) як виглядає «індивідуальність» (можливо, це унікальна поза, щось особливе, що відрізняє від інших);

в) як виглядає «гідність» (пряма постава, повага, захист);

г) як виглядає «честь» (сильна, рішуча, вірна собі позиція);

г) як виглядає «природа» (щось велике, обійми, захист, життя).
Відгадайте, яке поняття продемонстрували ваші однокласники і чому вони обрали саме таку скульптуру.

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/SrJyiiWn>

2.1 Погляньте на хмару слів і скажіть, яке слово здається вам найважливішим для розуміння того, хто ти є? Чому?

2.2 Що для вас означають слова «гідність» і «честь»? Наведіть приклад, коли людина проявила гідність або честь.

2.3 Як ви розумієте вислів «Я бережу природу»? Назвіть одну річ, яку ви вже робили, щоб берегти природу у своєму повсякденному житті.

Б. <https://cutt.ly/rrJyoUnR>

2.1 Знайдіть у хмарі слів усі слова, що стосуються природи та її збереження. Яке з них ви вважаєте найважливішим?

2.2. Назвіть конкретні дії, які ви можете робити щодня, щоб берегти планету, ліс чи річку та запишіть їх у зошит.

2.3 Чому чистота навколо нас є такою важливою для майбутнього?

А.

Б.

§ 3. Хто ми?

Основні поняття та ідеї теми:

- взаємозв'язок людства • соціальні групи

• *Ідентичність* — це відчуття приналежності та усвідомлення себе частиною певних груп, які формують наше «я».

• *Ввічливість та взаємоповага* — це якості, які допомагають нам будувати міцні та гармонійні стосунки, особливо в школі, де діють правила шкільного етикету.

3.1. Родина, клас, громада, держава

Майже пів тисячоліття тому англійський поет Джон Донн написав такі рядки: «Немає людини, що була б, як острів, сама по собі; кожна людина є частиною материка, частиною суходолу...». Ці слова про єдність людства є актуальними й сьогодні. Вони нагадують нам, що ми всі, ніби ниточки в барвистому килимі, взаємопов'язані та взаємозалежні, тому повинні цінувати та поважати одне одного.

Ми будемо вчитися ...

- *Бути частиною суспільства.* Зрозумієш, що ніхто з нас не є «островом», а всі ми пов'язані між собою, немов нитки в єдиному килимі людства.
- *З'ясовувати, що на нас впливає.* Це такі групи, як сім'я, клас, громада та держава.
- *Розуміти, як будувати стосунки.* Наскільки важливими є повага до інших та доброзичливе ставлення у будь-якому колективі.
- *Вчитися застосовувати ці принципи на практиці.* Навчатися дотримуватись шкільного етикету, щоб створювати приємну атмосферу для всіх.

Окремі люди не стають частинами людства загалом, а приєднуються до нього, входячи в групи з яких складається людство в цілому. Найпершою групою, членами якої ми стаємо, є наша родина, відтак — клас, в якому ми навчаємося, громада, в якій ми живемо і держава, яка представляє наші інтереси на міжнародному рівні.

Що таке сім'я, клас, громада, держава?

Сім'я — це група людей, які живуть разом і пов'язані між собою родинними зв'язками (мама, тато, брати, сестри, бабусі, дідусі тощо) або шлюбом. У сім'ї вас люблять, підтримують, піклуються про вас. Це ваше найближче оточення.

Клас — це група учнів, які разом навчаються в школі. У класі ви разом отримуєте знання, спілкуєтеся, граєте, вчитеся бути дружніми та допомагати один одному. Ваш клас — це частина великої шкільної сім'ї.

Громада — це група людей, які живуть на одній території (у вашому місті, селищі чи селі) та об'єднані спільними інтересами, правилами та турботами про своє місце проживання. Це всі люди, які живуть поруч з вами, ваші сусіди, продавці в магазинах, лікарі в поліклініці тощо. Ви є частиною цієї громади.

Держава — це велика група людей, які живуть на певній території та мають спільні закони, уряд, кордони та державні символи (герб, прапор, гімн). Україна — це наша держава. Усі ми — громадяни України і повинні дотримуватися її законів.

Міркуємо і діємо

1. Як ви розумієте вислів: «Ніхто з нас не є островом»? Наведіть один приклад, коли ви відчували, що ви — частина команди чи групи.
2. Назвіть одну конкретну дію, яку ви можете зробити сьогодні, щоб покращити атмосферу у вашому класі.
3. Чому повага та доброзичливе ставлення важливі у спілкуванні з іншими людьми в школі та вдома?

3.2. Я вдома, у класі, у громаді, у державі

Як ми вже зазначали, першою і найважливішою для кожного / кожної з нас групою є сім'я, родина, вона формує найперші і найміцніші суспільні зв'язки. У родині людина оволодіває мовою, засвоює головні правила пове-

дінки. *Вдома* ми вчимося поважати своїх рідних, допомагати їм, бути відповідальними, виконувати свої домашні обов'язки (прибираємо свою кімнату, миємо посуд тощо), ділитися своїми думками та почуттями, піклуватися про своїх молодших братів чи сестер, якщо вони є. Родиною стає ближнє оточення, коли ми втрачаємо рідних.

Формування суспільних зв'язків

У школі ми долучаємося до світу «чужих»: учитель / учителька трактує всіх дітей однаково, оцінює їх також за те, що вони роблять, а не лише за те, ким вони є. Діти набувають також багатьох інших вмінь, що є неодмінними в міжособистісних стосунках: робити що-небудь по черговому, ділитися з іншими, бути порівнюваними з ровесниками. Ви ділитесь зошитом із другом / подругою, допомагаєте розв'язати задачу чи разом малюєте плакат до свята. Іноді ви можете посваритися з кимось, але потім миритися, бо знаєте: у класі ви — одна команда. Кожен ваш добрий вчинок — це пір'їнка, яка робить ваші крила міцнішими.

У громаді ви — як квітка в саду. Коли ви піднімаєте папірець на вулиці чи допомагаєте сусідці нести сумку, ви робите свій двір чи село кращим. Кожен ваш маленький вчинок, наче крапля

роси, освіжає цілий сад. Громада стає сильнішою, коли кожен із нас додає свою часточку добра.

А в державі ви — як промінчик сонця. Коли ви співаєте гімн України, бережете рідну мову чи дякуєте тим, хто захищає нашу землю, ви світите для всієї країни. Бути частиною держави — це поважати її історію, любити її природу і вірити, що ваші вчинки, навіть маленькі, роблять Україну кращою. Наприклад, коли ви саджаєте дерево чи малюєте малюнок для воїнів, ви додаєте кольорів до великого килима нашої держави.

Міркуємо і діємо

1. Як ваша родина допомагає вам вчитись і ставати кращими? Наведіть один приклад, як ви ділитесь з однокласниками / однокласницями або допомагаєте їм. 2. Що ви можете зробити, щоб ваш двір чи село стало чистішим і приємнішим? 3. Як ви можете показати свою любов до України вже сьогодні?

3.3. Ввічливість і взаємоповага

Ввічливість — це вміння поводитися чемно й з повагою до інших людей. Це означає бути уважним до їхніх почуттів, думок та потреб. Ввічлива людина використовує «чарівні слова»: «Будь ласка» — коли про щось просить. «Дякую» — коли їй щось зробили або щось дали. «Вибачте» — коли випадково зробила щось не так.

Ввічливість проявляється не тільки в словах, але й у вчинках. Пропустити вперед старшу людину або того, кому важко нести важкі речі. Відчинити двері і потримати їх для іншого. Допомогти підняти річ, яка впала. Не перебивати, коли хтось говорить. Слухати уважно, коли до вас звертаються. Не сміятися з чужих помилок або невдач.

Що таке взаємоповага?

Взаємоповага — це міцний місток, який з'єднує ваші серця з серцями інших. Поважати одне одного — це бачити в кожній людині щось особливе, як у квітці, що росте у великому саду. У класі це означає поважати думки друга, навіть якщо вони не такі, як твої. Наприклад, коли

ви разом готуєте проєкт і хтось пропонує намалювати сонце, а ви хочете зобразити море, взаємоповага шепоче: «Давайте поєднаємо ідеї, і наш малюнок буде ще кращим!»

Взаємоповага — це коли ви не смієтеся з помилки однокласника, а допомагаєте йому. Це коли ви радієте, що хтось отримав гарну оцінку, навіть якщо в вас вийшло не так добре. Це бути терплячими до чужих недоліків і підтримувати інших у складних ситуаціях. У школі взаємоповага — це як невидима ниточка, яка пов'язує вас усіх у дружню

команду. Уявіть, як приємно, коли хтось хвалить ваш малюнок чи дякує за допомогу. Це і є взаємоповага, яка робить ваш клас справжньою сім'єю.

Ввічливість — це один із способів проявити взаємоповагу. Коли ми ввічливі, ми показуємо, що цінуємо іншу людину і її почуття.

Міркуємо і діємо

1. У тексті сказано, що ввічливість — це не тільки «чарівні слова», а й вчинки. Наведіть приклад ситуації, коли ви проявили ввічливість не словами, а діями.

2. Як взаємоповага допомагає вашому класу бути «справжньою сім'єю»? Подумайте про конкретну ситуацію, де взаємоповага допомогла вирішити конфлікт або досягти спільної мети.

3. Чому важливо поважати думки іншої людини, навіть якщо вони відрізняються від твоїх? Як це допомагає уникнути суперечок і знайти спільне рішення?

3.4. Основи шкільного етикету

Школа (заклад освіти) — це місце, де ми всі разом вчимося та проводимо багато часу. Щоб усім було комфортно та приємно, існують *певні правила поведінки* — **шкільний етикет**. Пригадаємо деякі з них.

- Заходячи до школи, вітайтеся з учителями, працівниками школи та іншими учнями.
- Приходьте на урок вчасно.
- Будьте уважними, слухайте вчителя / вчительку, не розмовляйте з сусідами без дозволу.
- Піднімайте руку, якщо хочете щось запитати або відповісти.
- Не їжте та не пийте на уроці без дозволу вчителя / вчительки.
- Дбайливо ставтеся до підручників та шкільного майна.
- Після дзвінка не вибігайте з класу, дочекайтеся дозволу.
- Дотримуйтеся порядку в їдальні, прибирайте за собою посуд.
- Будьте ввічливими у спілкуванні з усіма: учителями, однокласниками / однокласницями, молодшими та старшими учнями, працівниками школи.
- Не використовуйте грубі слова та образливі прізвиська.
- Вирішуйте конфлікти мирним шляхом, розмовляючи.
- Не беріть чужих речей без дозволу.

Дотримуючись правил ввічливості, взаємоповаги та шкільного етикету, ми створюємо в школі дружню та позитивну атмосферу, де всім приємно вчитися та спілкуватися! Бути ввічливими і поважати інших — це ознака вихованої та доброї людини.

Міркуємо і діємо

1. Уявіть, що до вашого класу прийшов новий учень. Які два правила зі шкільного етикету ви б йому пояснили в першу чергу, щоб йому було легко адаптуватися?
2. Як, на вашу думку, вирішення конфліктів мирним шляхом (як зазначено в правилах) впливає на стосунки між однокласниками? Чи доводилося вам застосовувати це правило на практиці?
3. Чому дбайливе ставлення до шкільного майна також є частиною ввічливості та взаємоповаги до інших учнів і працівників школи?

Працюємо разом

А. Створіть у малих групах (3-4 учні) плакат, на якому зобразіть або напишіть три правила зі шкільного етикету та два приклади вчинків, які допомагають вашому класу стати «справжньою сім'єю». Поясніть, чому саме ці правила та вчинки важливі для створення дружньої атмосфери.

Б. Обговоріть у парах, як ввічливість і взаємоповага допомагають вирішувати конфлікти мирним шляхом. Розіграйте коротку сценку (діалог) на 1-2 хвилини, де показано, як учні, використовуючи «чарівні слова» та поважаючи думки одне одного, знаходять спільне рішення у спірній ситуації.

В. «Я — промінчик для України»: Складіть разом із сусідом по парті список із п'яти маленьких, але важливих справ, які ви, як шестикласники, можете робити, щоб показати свою любов до України та допомогти вашій громаді. Подумайте, як ці справи пов'язані з ідеєю, що «кожен твій маленький вчинок, наче крапля роси, освіжає цілий сад».

Корисна гра:
«Моя роль у суспільстві»
<https://cutt.ly/JrJyhOSf>

Для завершення теми:

1. Чому важливо розуміти, що всі ми є частиною суспільства?
2. Які відмінності й спільні риси ви бачите між навчанням удома і в школі?

3. Як ввічливість і взаємоповага допомагають створити дружню атмосферу у твоєму класі?

4. Чому навіть маленькі добрі вчинки, які ви робите для своєї громади, є важливими?

5. У чому ви бачите свій особистий внесок у розвиток України, як її громадяни, і як ви можете його реалізувати вже зараз?

6. Вправа «Моє колесо взаємодії»: Намалюйте на аркуші паперу велике коло. Розділіть його на чотири рівні частини, як шматочки піци. Кожен шматочок підпишіть назвою однієї з груп:

Сім'я, клас, громада, держава. У кожному «шматочку» кола напишіть або намалюйте:

- а) один приклад того, як ви проявляєте ввічливість у цій групі;
- б) один приклад того, як ви показуєте взаємоповагу до інших у цій групі;
- в) одну дію, яку ви можете зробити, щоб зробити цю групу кращою;
- г) одну «чарівну фразу», яку ви найчастіше використовуєте саме в цій групі;

Подумайте, як ці всі «шматочки» (ваші дії в різних групах) створюють одне велике «Колесо взаємодії», яке допомагає вам бути важливою частиною суспільства і робити його сильнішим?

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

§ 4. Що навколо нас?

Основні поняття та ідеї теми:

- Загальнолюдські цінності • Різноманітність • Рівність

• *Загальнолюдські цінності* — це наш внутрішній орієнтир, який показує нам, як правильно чинити, жити дружно і будувати суспільство, де панує доброта, мир та повага.

• *Різноманітність і рівність* — сила суспільства, де різні люди роблять світ цікавішим, а рівні права для всіх створюють гармонійне та справедливе суспільство.

4.1. Загальнолюдські цінності

Загальнолюдські цінності — це такі правила або ідеї, які важливі для всіх людей на нашій планеті, незалежно від того, де вони живуть, якою мовою говорять, якого кольору у них шкіра чи у що вони вірять. Це як спільні «скарби» для всього людства, які допомагають нам жити разом у мирі та злагоді, робити світ кращим і бути щасливими. Загальнолюдські цінності — це як компас, але не звичайний, а чарівний — він показує не північ, а дорогу до добра.

Ми будемо вчитися...

• *Знати, що таке загальнолюдські цінності.* Наприклад, у кожній родині є правила, що допомагають усім жити дружно і щасливо, так і для всього людства існують особливі, дуже важливі правила.

• *Вчитися розрізняти, що таке доброта, чесність, повага і чому їх варто проявляти у стосунках з родиною, друзями та в школі.*

• *Розуміти, як різноманіття робить наш світ цікавішим. Що таке рівність і як вона допомагає всім людям мати однакові можливості.*

Ці цінності — це життя, любов, мир, доброта, справедливість, гідність, повага, честь, свобода. Вони допомагають нам бути людьми, які не лише живуть, але й

роблять життя інших світлішим. Наприклад, коли ви допомагаєте хворій сусідці купувати продукти або вигулювати собаку, це доброта. Коли ви зізнаєтеся, що ненавмисне щось порвали, розбили шибку, це чесність. А коли ви слухаєте, як ваш однокласник розповідає про свою мрію, і не смієтеся, навіть якщо вона здається дивною, це повага.

• **Громадянські цінності** — це ті важливі ідеї та правила, які допомагають нам жити разом у мирі, розуміти одне одного та робити світ кращим для всіх людей, незалежно від їхніх відмінностей.

Які цінності живуть у школі?

У школі, де ви вчитеся, загальнолюдські цінності — це наче повітря, яким ви всі дихаєте. Коли ви вітаєтеся з учителькою і посміхаєтеся, це повага. Коли ви допомагаєте однокласнику розв'язати задачу, це доброта. А коли ви визнаєте, що не встигли зробити домашнє завдання, замість того, щоб вигадувати відмовки, це чесність. Свобода — це коли ви можете сказати, що думаєте, і вас слухають. Але свобода також означає, що ви не заважаєте іншим, бо поважаєте їхнє право бути собою. Уявіть, що ваш клас — це маленький сад. Кожен із вас — це квітка, і всі ви різні. Але коли ви поважаєте одне одного, допомагаєте і не ображаєте, ваш сад цвіте, як у найкращий весняний день.

Міркуємо і діємо

1. Наведіть 2-3 приклади з вашого життя (вдома, у школі чи на вулиці), коли ви або хтось інший проявили доброту, чесність або повагу. Як це вплинуло на ситуацію?

2. У тексті сказано, що «цінності у школі — це наче повітря, яким ви всі дихаєте». Як ви розумієте це порівняння? Наведіть приклади, які саме цінності «живуть» у вашому класі.

3. Чому, на вашу думку, важливо, щоб загальнолюдські цінності були спільними для всіх людей на планеті, незалежно від того, де вони живуть чи якою мовою говорять?

4.2. Різноманітність і рівність

Ми — різні, цінні, рівні

ПОВАГА

Цінування унікальних якостей інших

РІВНІСТЬ

Усі мають однакову цінність та правила

РІЗНОМАНІТНІСТЬ

Унікальні характеристики, що збагачують світ

Уявіть, що у вас в руках букет квітів. Є там лілії, ромашки, троянди — усі різні за кольором, формою, запахом. Якби всі квіти були однаковими, букет був би нудним, чи не так? Різноманітність — це коли люди, як ті квіти, мають свої особливості. Хтось любить співати, хтось малює, хтось мріє стати моряком, а хтось — агрономом. Хтось ходить швидко, а хтось любить зупинятися, щоб подивитися на хмари. Різноманітність — це багатство нашого світу. Вона учить нас бачити красу в кожному, навіть якщо він не схожий на нас.

Рівність означає, що хоча ми всі різні, але ми всі є людьми і маємо однакову цінність та однакові права. Це як у грі: неважливо, який у тебе колір фішки чи якого кольору твоя спортивна форма — правила гри для всіх однакові.

Рівність означає, що ніхто не може вважатися кращим чи гіршим за іншого через свої відмінності. Кожен заслуговує на повагу, на можливість навчатися, працювати, висловлювати свою думку та бути щасливим. У школі рівність — це коли ви

поважаєте однокласника, який повільніше бігає, або не смієтеся з дівчинки, яка соромиться читати вголос. Кожен з учнів особливий, але всі однаково цінні. Рівність — це коли ви бачите у кожному друга, а не суперника, і даєте йому шанс сяяти.

Міркуємо і діємо

1. У тексті різноманіття порівнюється з букетом квітів. Подумайте про ваш клас: чим ви і ваші однокласники відрізняєтесь? Як ці відмінності роблять ваш клас цікавішим?
2. Пригадайте випадок, коли ви бачили, як до когось ставилися несправедливо через те, що він чи вона відрізняється від інших. Як можна було б виправити цю ситуацію, щоб показати рівність?
3. На вашу думку, чому важливо, щоб усі люди, попри свої відмінності, мали однакові права та однакову цінність? Як це допомагає уникнути конфліктів і жити в злагоді?

4.3. Норми і правила

Уявіть, що ви граєте в улюблену гру. Щоб гра була чесною та цікавою, існують правила, яких всі гравці повинні дотримуватися. Наприклад, у футболі не можна торкатися м'яча руками, а в шахах кожна фігура ходить по-своєму. Так само і в житті суспільства існують норми та правила.

Норми — це загальноприйняті уявлення про те, як люди повинні поводитися в певних ситуаціях. Це як неписані закони поведінки. Наприклад, вважається нормою вітатися при зустрічі, дякувати за допомогу, не перебивати співрозмовника. У школі прийнято піднімати руку, коли хочеш відповісти. Це потрібно, щоб кожен / кожна мав змогу висловитися і ніхто не перебивав.

Правила — це вже більш чіткі та зафіксовані настанови про те, як потрібно діяти. Вони можуть бути написані у вигляді законів, шкільних правил, правил дорожнього руху тощо. Наприклад, у школі є правило не штовхатися в коридорі, яке дозволяє всім почуватися безпечно.

Норми і правила створені це не для того, щоб обмежувати, а щоб захищати. Уявіть, що ви граєте в футбол без правил: така гра неминуче закінчилась би сваркою. А коли є правила, ви граєте разом і радієте.

Міркуємо і діємо

1. У тексті норми — це як «добрі звички», наприклад, вітатися. Назвіть свою улюблену «добру звичку» (норму), яку ви використовуєте щодня. Чому вона важлива?
2. Придумайте одне просте правило для гри у дворі, щоб для усіх було справедливо. Чому воно потрібне?
3. Подумайте, що сталося б, якби у вашому класі не було жодних правил? Як це вплинуло б на навчання та спілкування?

4.4. Права і обов'язки

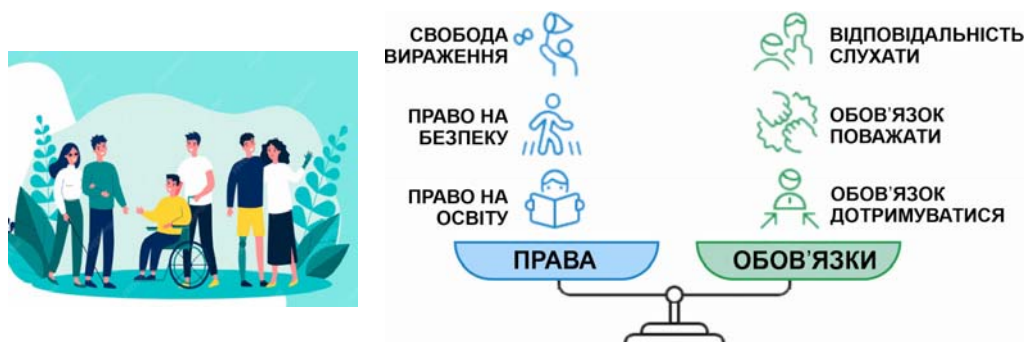
У кожної людини є права та обов'язки.

Права — можливості та свободи, що забезпечуються державою та суспільством, і є необхідними для повноцінного розвитку особистості. Ви маєте право вчитися, бути в безпеці, висловлювати свої думки, маєте право на медичну допомогу, на відпочинок.

Обов'язки, навпаки, є діями, які людина повинна виконувати, щоб забезпечити функціонування суспільства та не порушувати права інших. Це те, що ви повинні робити як член суспільства, щоб допомогти іншим мати такі самі права. Наприклад, ви маєте право висловлювати свою думку, але ваш обов'язок — слухати інших. Ви зобов'язані, поважати права інших людей, дотримуватися законів, навчатися в школі, берегти природу.

Права й обов'язки завжди йдуть разом, як два крила, без одного з них літак або птах не зможе летіти. Щоб усі могли користуватися своїми правами, кожен повинен виконувати свої обов'язки. Дотримуючись норм і правил, виконуючи свої обов'язки та поважаючи права інших, ми будемо справедливе та гармонійне суспільство, де кожна людина може почуватися гідно та безпечно.

Балансування прав і обов'язків для гармонійного суспільства

• **Відповідальні громадяни** — це люди, які розуміють свої права та виконують свої обов'язки, поважають різноманітність інших, дотримуються норм і правил суспільства, щоб будувати справедливе та гармонійне життя для себе та оточуючих.

Міркуємо і діємо

1. У вас є право дивитися улюблений мультфільм. А якими можуть бути обов'язки, пов'язані із цим правом (наприклад, щодо гучності перегляду чи наступних справ)?
2. Навіщо, на вашу думку, права й обов'язки завжди мають бути разом, як два крила у птаха? Що станеться, якщо буде тільки право без обов'язку?
3. Що ви можете зробити вже сьогодні, щоб ваш клас або родина стали ще більш справедливими та гармонійними?

Працюємо разом

А. Намалюйте в зошиті один випадок, коли ви бачили доброту, повагу, чесність або іншу цінність. Після цього поділіться своїми спостереженнями в класі.

Б. Створіть спільну «Стіну різноманіття». Кожен і кожна малює чи пише, що саме робить його / її особливим (-ою). Обговоріть, як повага до цих відмінностей допомагає вам дружити.

В. Складіть разом з усім класом «Кодекс честі шестикласника і шестикласниці», який включатиме 3 найважливіші, на вашу думку, права та обов'язки учнівства, а також 1-2 важливі норми чи правила для дружнього класу.

Корисна гра:

«Правила для кожного»

<https://cutt.ly/TrJyzGuX>

Для завершення теми:

1. Як ви розумієте, що загальнолюдські цінності — це спільні «скарби» для всіх людей, незалежно від того, де вони живуть чи якою мовою говорять?

2. Чому, на вашу думку, різноманіття робить наш світ цікавішим, а рівність допомагає всім мати однакові можливості?

3. Чи можете ви пригадати приклад зі свого життя, коли якесь правило або норма поведінки допомогли уникнути проблеми чи зробили ситуацію безпечнішою?

4. Ви маєте право вчитися в школі. А який ваш обов'язок, пов'язаний із цим правом? Поясніть, чому це важливо.

5. Як ви думаєте, що змінилося б у вашому класі або вдома, якби всі завжди пам'ятали про загальнолюдські цінності і намагалися їм слідувати? Наведіть 1-2 приклади.

6. Вправа «Карта доброти». Уявіть, що ваш клас — це маленька громада. Разом, спільно, подумайте про те, які загальнолюдські цінності ви хотіли б «розвивати» у вашому класі найбільше. На великому аркуші паперу (або на дошці) створіть «Карту доброти» вашого класу. Кожен / кожна з вас може написати або намалювати одну дію, один вчинок, який, на його / її думку, допоможе проявити обрані цінності у вашому класі. Обговоріть їх.

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

A. <https://cutt.ly/PrJynXv7>

4.1 Які слова в цій хмарі ви бачите найбільшими? Чому, на вашу думку, вони виділені саме так? 4.2 Як ви думаєте, чому слова «Цінності», «Різноманітність» та «Рівність» є основними в цій темі? Наведіть приклади «різноманітності» серед ваших однокласників, друзів, родини.

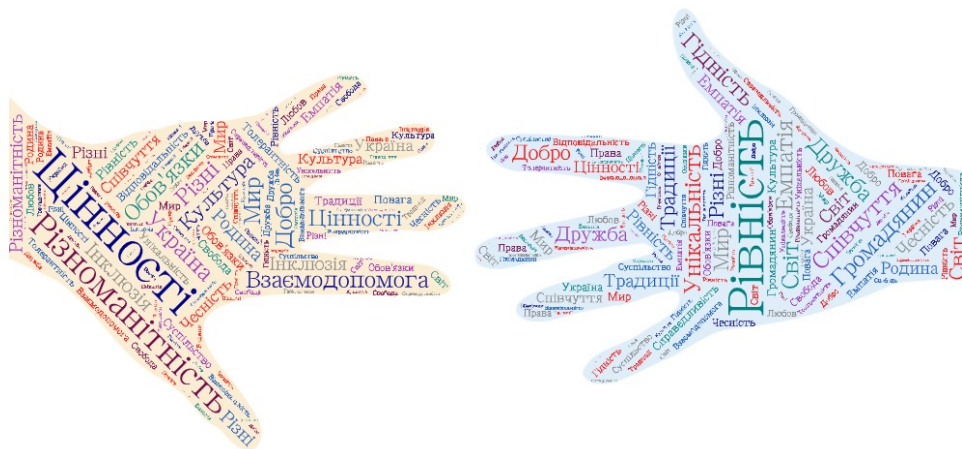
4.3 Які з цих цінностей ви вважаєте найважливішими для вашої родини?

Б. <https://cutt.ly/MrJyUrae>

4.1 Які три слова з цієї хмари ви вважаєте найважливішими? Чому? 4.2 З якими подіями або ситуаціями у вашому житті асоціюються слова «норми» і «правила»? 4.3 Що станеться, якщо люди не будуть дотримуватися норм і правил у суспільстві?

A.

Завдання для узагальнення знань за темами розділу 1: «ЛЮДИНА — ЧАСТИНА ПРИРОДИ І СУСПІЛЬСТВА»

Назвіть:

- риси, які розкривають індивідуальність;
- основні групи, до яких належить людина як частина суспільства.

Наведіть приклади:

- ситуацій, що вимагають прийняття етичного рішення;
- загальнолюдських цінностей;
- правил, яких ви дотримуетесь вдома, у класі або у громадських місцях;
- ситуацій, де проявляється взаємоповага у шкільному колективі;
- різноманіття людей за їхніми інтересами.

Поясніть:

- *поняття*: • індивідуальність
• самопізнання • гідність
• честь • світогляд • родина
• громада • етикет • рівність
- як самопізнання допомагає людині розвиватися;
- чому людина є частиною як природи, так і суспільства;
- чому важливо берегти природу;
- роль ввічливості та взаємоповаги у гармонійному співіснуванні;
- взаємозв'язок прав та обов'язків людини.

Зробіть:

- складіть перелік дій, які ви особисто можете робити для захисту природи у вашій місцевості;
- напишіть поради, як можна краще пізнати себе;
- визначте правила співжиття у класі, які сприяють повазі та рівності серед учнів;
- запропонуйте короткий алгоритм для ухвалення етичного рішення у складній ситуації.

Створіть:

- ❖ есей «Мої інтереси та світогляд формують мене як особистість»;
- ❖ схему «Мій світ: я вдома, у класі, у громаді, у державі».

Дослідіть:

- ❖ «Які культурні традиції чи норми у вашій родині / громаді допомагають зберігати і передавати загальнолюдські цінності?».

Розділ II

МИСТЕЦТВО ЖИТИ В СУСПІЛЬСТВІ

§ 5. Що таке суспільство?

Основні поняття та ідеї теми:

- Суспільство
- Становлення особистості
- Сфери життя суспільства

- *Суспільство — це постійний обмін і взаємодія.*
- *Відповідальність за суспільство — це розуміння того, що кожен наш вчинок впливає на спільне життя і може зробити його кращим для всіх.*

5.1. Що таке суспільство?

Суспільство — це велика група людей, які живуть разом на певній території, спілкуються між собою, працюють, навчаються, мають спільні інтереси, правила поведінки та культуру. Це як велика родина, тільки набагато більша!

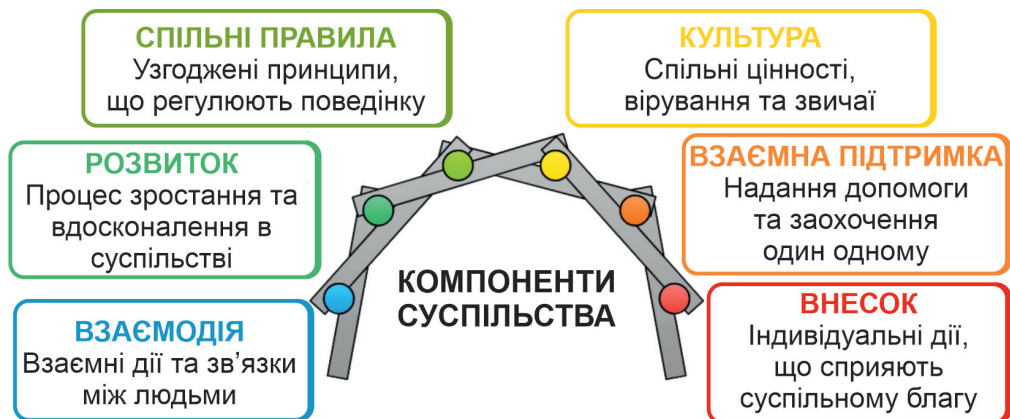
Ми будемо вчитися...

- *Знати основні ознаки суспільства.* Такі: група людей, територія, спілкування, спільні інтереси, правила, культура.
- *Вчитися взаємодіяти з іншими людьми в суспільстві.* Долати труднощі, які можуть виникнути у спілкуванні чи навчанні.
- *Розуміти, чому потрібні правила.* Що таке рівність і як вона допомагає всім людям мати однакові можливості. Що таке власний внесок для покращення суспільства.

• ***Суспільство** — це середовище взаємодії та розвитку, що формує особистість через спільні правила, культуру та взаємну підтримку, де кожен учасник робить свій внесок у спільне благо.*

У суспільстві кожен має свою роль: батьки дбають про дітей, учителі навчають, а, наприклад, лікарі лікують. Разом ми робимо життя зручним і безпечним. Щоб суспільство працювало, у нас є правила. Наприклад, у школі, яка є частинкою суспільства, ми домовляємося не

шуміти на уроці, дотримуємося внутрішнього розпорядку, щоб усі могли вчитися. В суспільстві правил набагато більше. Вони потрібні, щоб кожен почувався добре і мав змогу робити свою справу. Суспільство — це коли ми всі працюємо разом, поважаємо одне одного і допомагаємо, щоб усім було комфортно.

Міркуємо і діємо

1. Подумайте, що було б, якби у вашому класі чи вдома не було жодних правил? Як би це вплинуло на навчання, ігри чи стосунки?
2. Яка ваша роль у родині, у школі, у дворі? Як ви допомагаєте іншим?
3. Чи завжди ви поважаєте думки та дії інших людей, навіть якщо вони відрізняються від ваших? Наведіть приклад, коли повага допомогла уникнути суперечки або вирішити її.

5.2. Як суспільство впливає на нас?

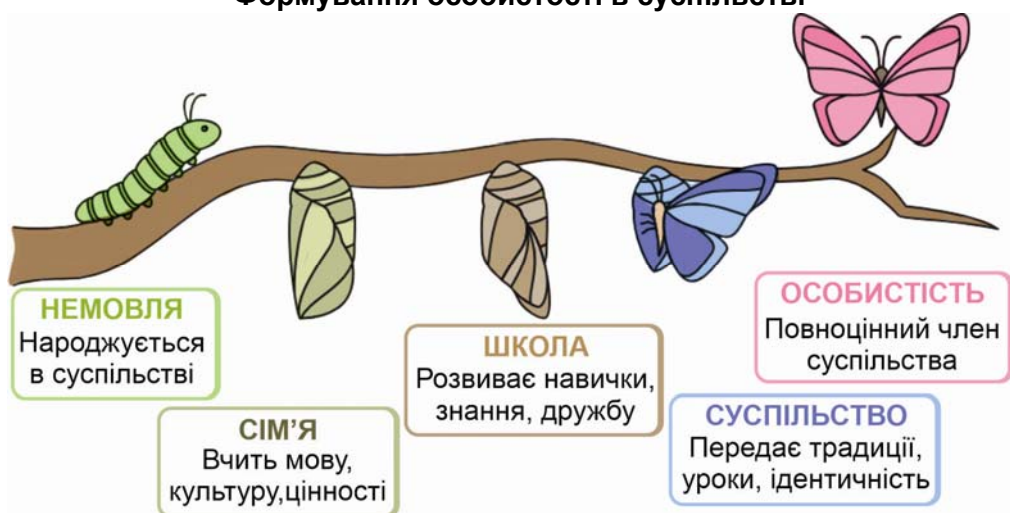
Кожен із нас живе в *суспільстві* — великій групі людей, пов'язаних між собою спільним життям. Засвоюючи культуру цього суспільства, його норми та правила, ми поступово стаємо *особистостями* — неповторними та самостійними людьми. Першим і найважливішим осередком, де ми починаємо пізнавати світ, є *сім'я*. Саме тут ми вчимося говорити рідною мовою, яка є основою спілкування між людьми. У сім'ї ми також

засвоюємо головні елементи культури — перші уявлення про добро і зло, про те, як потрібно поводитися, які традиції є важливими.

Далі наше знайомство зі світом продовжується у школі. Тут наші вчителі допомагають нам опанувати важливі вміння: читати, писати, розв'язувати задачі, пізнавати історію, природу та багато іншого. Наші однокласники також відіграють важливу роль у нашому становленні. Вони підтримують нас у різних ситуаціях — під час гри у футбол на перерві чи спільної роботи над цікавим проектом. Згадайте, наприклад, випадок, коли ви забули ручку, і ваш друг без вагань позичив вам свою. Така підтримка вчить нас взаємодопомоги та дружби.

Суспільство також передає нам свою культуру через традиції, пісні, казки, які об'єднують людей. Коли ви разом з усіма співаєте українську народну пісню на святі або милуєтеся мистецтвом вишивки, ви не лише дізнаєтеся щось нове, але й вчитеся поважати свою країну та її історію, стаєте добрішими, відчуваєте свій зв'язок з іншими людьми. Усе це поступово допомагає вам знайти своє місце в суспільстві, зрозуміти, хто ви є і яке ваше призначення.

Формування особистості в суспільстві

Іноді суспільство навчає нас і через труднощі. Наприклад, якщо ваш малюнок не набрав достатньої кількості голосів на конкурсі, ви можете відчути смуток. Але з часом це вчить вас бути сильнішим, не здаватися через критику та вірити у свої сили.

Отже, суспільство постійно дає нам знання, важливі життєві уроки та багату культуру. Усе це допомагає кожному з нас зростати, розвиватися та ставати кращою людиною, повноцінним членом суспільства.

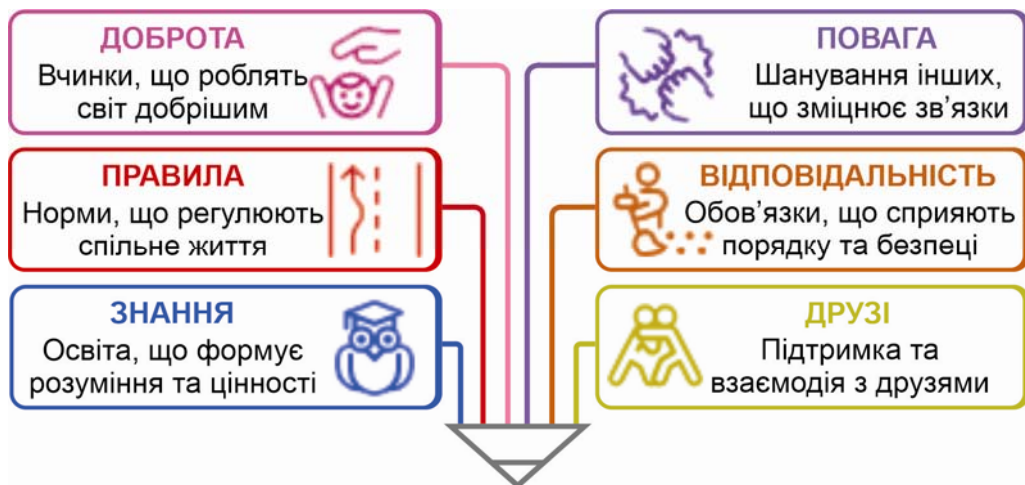
Міркуємо і діємо

1. У тексті зазначено, що сім'я — це перше місце, де ми вчимося. Згадайте, чому саме ваша сім'я для вас важлива? Які перші слова, правила чи традиції ви запам'ятали завдяки їй?
2. Що для вас означає відповідальність у повсякденному житті — у школі, вдома, на вулиці?
3. Подумайте, як українські традиції, пісні чи казки вчать нас поважати свою країну та бути добрішими.

5.3. Як ми впливаємо на суспільство?

Будуємо гармонійне суспільство

Суспільство дає нам знання, друзів і правила, які допомагають жити разом. Але воно також залежить від нас і кожен із нас може зробити суспільство кращим. Адже

суспільство — це місце, де ми всі пов'язані й кожен наш вчинок має значення. Наприклад, коли ви допомагаєте другу з домашнім завданням, ви робите клас дружнішим. Коли ви прибираєте сміття у дворі, ви робите своє місто чистішим. Навіть коли ви просто кажете «дякую» продавцю в магазині, ви робите його день приємнішим. Будьте добрими, відповідальними і поважайте інших. Кожен ваш крок робить суспільство місцем, де всім комфортно і затишно.

Міркуємо і діємо

1. Як ви відчуваєте зв'язок з іншими людьми навколо себе?
2. Чи помічали ви, як ваші дії впливають на настрій інших?
3. Наведіть приклади, як ви своїми діями позитивно можете впливати на суспільство.

5.4. Сфери життя суспільства

Життя суспільства схоже на торт, який поділений на кілька смачних шматочків. Ці шматочки — це різні сфери життя суспільства. Їх чотири основні: політична, економічна, соціальна і духовна сфери життя суспільства.

Основні сфери життя суспільства

Політична сфера — це все, що пов'язане з владою та управлінням країною або громадою. Це коли люди разом вирішують, як керувати своїм містом чи країною. Наприклад, обирають, хто дбатиме про школи чи дороги.

У школі це подібне на те, як ви обираєте старосту класу, щоб він / вона організовували клас і допомагали учителю.

Економічна сфера — це все, що стосується грошей, виробництва та споживання товарів і послуг. Це про те, як люди працюють, заробляють гроші і діляться ресурсами. Наприклад, хтось пече хліб, хтось будує будинки, а ти купуєш зошит у магазині.

Соціальна сфера — це все, що пов'язано зі стосунками між людьми та групами людей. Це про турботу одне про одного. У суспільстві це заклади освіти, лікарні, пенсійне забезпечення чи парки, де гуляють усі.

Духовна сфера — це все, що стосується наших думок, релігії та культури. Це про наші цінності, традиції і віру. Наприклад, коли ти співаєш колядку на Різдво чи читаєш казку, ти бережеш культуру.

Ці чотири сфери дуже пов'язані між собою і впливають одна на одну. Наприклад, закони (політична сфера) можуть впливати на економіку (як працюють підприємства). Економічний стан країни (економічна сфера) може впливати на соціальну сферу (чи є у людей робота та достатньо грошей). Культура (духовна сфера) впливає на наші цінності (соціальна сфера) та навіть на політичні погляди. Водночас вони, немов чотири стовпи суспільного життя, є його основою і опорою.

• **Суспільство** — це сукупність людей, які взаємодіють між собою, мають спільну територію, культуру, норми, інститути (організовані структури) та об'єднані спільними інтересами і цілями.

Міркуємо і діємо

1. Згадайте один приклад із життя вашого міста чи селища, де ви бачили взаємозв'язок між суспільними сферами (наприклад, як рішення у політичній сфері впливає на соціальну)?
2. Яку роль, на вашу думку, відіграє духовна сфера у вашому житті або в житті вашої родини? Наведіть конкретні приклади.
3. У тексті є порівняння життя суспільства з тортом, поділеним на «шматочки» — сфери. Як ви думаєте, чи може суспільство добре функціонувати, якщо один із цих «шматочків» (наприклад, економічна або соціальна сфера) буде відсутня? Поясніть свою думку. Запропонуйте своє порівняння.

Працюємо разом

А. Виберіть одне з ключових слів з тексту (наприклад, «суспільство», «сім'я», «культура» або «відповідальність»). Подумайте, яка перша картинка, почуття, колір або асоціація спадає вам на думку, коли ви чуєте це слово. Намалюйте або опишіть свою асоціацію.

Б. Що б змінилося, якби люди не допомагали одне одному і кожен дбав лише про себе? Створіть спільний класний «кодекс», який би містив правила та принципи взаємодопомоги у класі та школі.

В. У тексті знайдіть приклад, який надихає вас на конкретну, маленьку дію, яку ви можете зробити вже сьогодні або завтра, щоб покращити своє оточення (клас, дім, двір). Опишіть цю дію.

Корисна гра:

«Сфери життя суспільства»

<https://cutt.ly/TrJyUCqK>

Для завершення теми:

1. Як ви думаєте, чому в суспільстві, яке порівнюється з великою родиною, обов'язково мають бути правила? Що станеться, якщо їх не дотримуватися?

2. Яку найважливішу роль відіграють сім'я та школа у вашому становленні як особистості та члена суспільства? Наведіть по одному прикладу для кожної.

3. Яким чином українські традиції, пісні та казки, про які йдеться в тексті, допомагають об'єднувати людей і чому це важливо для міцності суспільства?

4. З чотирьох сфер життя суспільства (політична, економічна, соціальна, духовна) яка, на твою думку, є найбільш важливою для твого життя зараз, і чому?

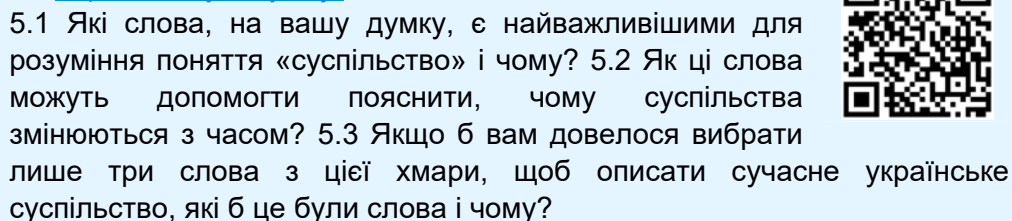
5. Яким чином розуміння того, що «суспільство залежить від нас і кожен із нас може зробити суспільство кращим», змінить ваше ставлення до власних вчинків у повсякденному житті?

6. **Вправа «Моя карта суспільства»:** Створіть карту понять (або «мапу думок») за текстом. Почніть з центрального слова «Суспільство». Від нього проведіть лінії до інших важливих понять, які ви запам'ятали з тексту (наприклад, «правила», «сім'я», «школа», «культура», «відповідальність», «політична сфера» тощо). Від цих понять проведіть ще лінії до пов'язаних з ними ідей чи прикладів.

A. <https://cutt.ly/LrJyOojk>

5.1 Які головні сфери життя суспільства тут названі?
5.2 Яка сфера, на вашу думку, є найважливішою для нашого життя щодня? 5.3 Як школа та сім'я допомагають людині рости?

Б.

§ 6. Взаємодія в суспільстві

Основні поняття та ідеї теми:

- Дружба • Командна робота • Співпраця • Конкуренція

• Дотримання етичних принципів (повага, довіра, чесність, відповідальність) є ключовим для побудови здорових, продуктивних та справедливих стосунків у суспільстві.

• **Взаємодія в суспільстві** — це сукупність різноманітних стосунків (дружба, командна робота, співпраця, конкуренція), що формують соціальне середовище та забезпечують розвиток як окремої особистості, так і суспільства в цілому, при цьому успіх цих взаємодій базується на спільних етичних принципах, таких як повага, довіра, чесність та відповідальність.

6.1. Дружба, командна робота

Дружба — це особливі стосунки між людьми, які поважають, підтримують і довіряють одне одному. Це коли ви радієте успіхам друга / подруги, допомагаєте йому / їй у складних ситуаціях і можете поділитися своїми думками, не боячись, що вас не зрозуміють.

Ми будемо вчитися...

• **Цінувати та підтримувати інших.** Зрозумієте, що дружба базується на взаємній повазі, довірі та допомозі, і що вона несе в собі відповідальність.

• **Працювати разом заради спільної мети.** Розподіляючи ролі, спілкуючись та надаючи взаємодопомогу, що є основою успішної командної роботи.

• **Розрізняти ситуації.** Як краще співпрацювати, об'єднуючи зусилля та поважаючи ідеї одне одного, а коли — чесно конкурувати, прагнучи до самовдосконалення.

• **Дотримуватися академічної доброчесності.** Що таке чесність, повага до чужої праці та відповідальність, які є ключовими для власного розвитку та гідного співіснування.

Дружба будується на трьох важливих речах: а) **повага** (ви цінуєте друга чи подругу такими, якими вони є, і не намагаєтеся його / її змінити); б) **довіра** (ви знаєте, що друг / поруга не зрадить ваші секрети і виконає обіцянку); в) **допомога** (друзі підтримують один одного — чи то в навчанні, чи в грі, чи коли просто сумно).

Дружба — це не тільки веселоці, а й відповідальність. Наприклад, якщо ви разом готуєте проект у школі, справжня подруга чи друг не залишить усю роботу тобі, а працюватиме разом. Дружити — це вміти слухати, ділитися і бути чесним.

А ще у вашому класі, можливо, є учні, з якими вам дружити не хочеться. Дружити чи не дружити — ваше право. Але це не означає, що ви можете ображати їх, насміхатися з них або не допомагати в потрібну хвилину.

Шлях до командного успіху

Командна робота — це коли кілька людей об'єднуються, щоб досягти спільної мети.

У командній роботі важливо, щоб усі знали, чого хочуть досягти, наприклад, виграти гру чи зробити шкільний проект. Це — спільна мета. Кожен / кожна в команді має своє завдання: один захисник, інший — нападник, один малює плакат, інший пише текст. Це — розподіл ролей. У команді домовляються і слухають один одного. Це — спілкування. Якщо хтось помилився, інші

допомагають виправити. Це — допомога. Кожен / кожна виконує свою частину роботи, щоб не підвести команду. Це — відповідальність.

Дружба і командна робота схожі, бо в обох важливі довіра, підтримка і спілкування. Але є різниця: у дружбі головне — близькі стосунки, а в командній роботі — спільна мета. Наприклад, у футбол друзі грають разом заради задоволення (дружба), але на полі кожен виконує свою роль, щоб забити гол (командна робота). Дружба робить команду міцнішою, а командна робота вчить бути кращим другом.

Міркуємо і діємо

1. Подумайте, яка з трьох «важливих речей» у дружбі (повага, довіра, допомога) для вас є найважливішою і чому?
2. Наведіть приклади ситуації зі свого життя, коли ви проявили відповідальність як друг / подруга. Як це вплинуло на ваші стосунки?
3. Пригадайте ситуацію, коли у вашій команді хтось припустився помилки. Як ви діяли? Як можна було б діяти інакше, щоб проявити взаємодопомогу?

6.2. Співпраця і конкуренція

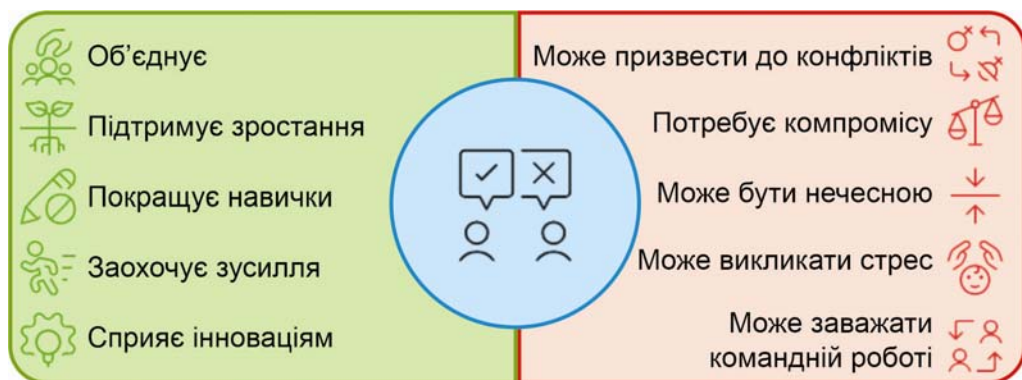
Співпраця — це коли люди працюють разом, щоб досягти спільної мети. Уявіть, що ваш клас готує виставу: один пише сценарій, інший малює декорації, а ви співаєте. Кожен робить свою справу, але ви всі хочете, щоб вистава вдалася. Співпраця означає слухати інших, допомагати, якщо хтось не встигає, і поважати ідеї кожного. Наприклад, якщо друг не вміє малювати, ви можете показати йому, як намалювати дерево для декорації.

Конкуренція — це коли люди змагаються, щоб показати, хто кращий. Наприклад, на спортивних змаганнях ви біжите швидше, щоб обігнати інших. Конкуренція допомагає старатися, вчитися новому і не

здаватися. Але важливо, щоб вона була чесною: не штовхати інших, а радіти їхнім успіхам.

Іноді в житті нам потрібно співпрацювати, наприклад, коли ми робимо шкільний проєкт у групі. А іноді нам потрібно конкурувати, наприклад, коли ми беремо участь у спортивних змаганнях або олімпіадах. Обидва підходи важливі, якщо вони допомагають зростати. Співпраця об'єднує, а конкуренція спонукає бути кращим.

Співпраця та конкуренція

Важливо розуміти, коли краще співпрацювати, а коли — конкурувати. Часто найкращі результати досягаються, коли ми вміємо і те, й інше. Наприклад, у футбольній команді гравці співпрацюють на полі, щоб забити гол, але кожен із них також конкурує за місце в основному складі, щоб показати свою майстерність.

Міркуємо і діємо

1. Наведіть приклади ситуацій співпраці та конкуренції, які траплялися з вами. Чому вони вас навчили?
2. У тексті йде мова, що важливо радіти успіхам інших, навіть коли ти з ними конкуруєш. Як ви можете це робити на практиці, наприклад, під час спортивних змагань чи олімпіадах?
3. Які навички, на вашу думку, є найважливішими для того, щоб вміти ефективно як співпрацювати, так і конкурувати? Уявіть, що ваш клас організовує благодійний ярмарок. Які конкретні дії ви б запропонували, щоб забезпечити ефективну співпрацю між усіма, хто бере участь?

6.3. Як дотримуватися академічної доброчесності

Академічна доброчесність — це грати за чесними правилами в навчанні: чесно виконувати шкільні завдання і поважати працю інших. Це означає, що ви робите домашнє завдання самі, не списуєте у друга і не копіюєте відповіді з інтернету. Наприклад, якщо вам треба написати твір, ви пишете його своїми словами, а не берете чужий текст.

Щоб бути доброчесним / доброчесною, треба дотримуватися таких правил:

- ~ **Робіть самі.** Якщо не знаєте відповіді, краще запитати вчителя чи друга, як зрозуміти, а не списувати.
- ~ **Поважайте інших.** Якщо використовуєте чийсь ідею, наприклад, з книги, скажи, звідки вона.
- ~ **Будьте чесними.** На контрольній роботі покладайтесь на свої знання, а не на шпаргалку.

Чому це важливо? Бо чесна робота допомагає вам вчитися і бути собою. Якщо ви списали, ви не навчитесь, а лише обманюєте себе.

Якщо ви будете дотримуватися цих простих правил, ви станете не тільки успішним учнем, але й чесною та порядною людиною!

Академічна доброчесність

 Сприяє навчанню — — ?	
 Розвиває чесність	Вимагає зусиль
 Підвищує самооцінку	Може бути складною
 Готує до майбутнього	

• **Академічна доброчесність** — це фундаментальний принцип навчання, що означає гру за чесними правилами в освітньому процесі і свідомий вибір поважати власну працю та працю інших.

Міркуємо і діємо

1. Як ви думаєте, якщо хтось у класі постійно списує або використовує чужі роботи, як це може вплинути на інших учнів, які чесно вчаться?

2. Що ви зробите, якщо ваш друг чи подруга не зрозуміли тему і просять вас допомогти з контрольною. Як ви можете допомогти йому / їй, не даючи списати? Які ваші дії будуть прикладом доброчесності? **3.** Уявіть, що ви працюєте над важливим шкільним проектом, і ви знайшли готову ідею в інтернеті, яка ідеально підходить. Як ви покажете, що це не ваша ідея, а ви посилаєтесь на чиєсь джерело?

Працюємо разом

А. Чи може команда, яка перемогла у змаганні, використовуючи нечесні методи вважатися по-справжньому успішною? Які наслідки така «перемога» матиме для самої команди та для їхніх стосунків з іншими? Намалюйте комікс про ситуацію, де чесність перемагає нечесність.

Б. Уявіть, що ви працюєте над важливим шкільним проектом разом зі своїм найкращим другом. Ви помічаєте, що друг копіює великі шматки тексту з інтернету, не вказуючи джерел, щоб швидше закінчити. Як ви вчините в цій ситуації? Поясніть своє рішення та можливі наслідки для вас обох. Намалюйте на дошці або аркуші паперу «дерево рішень», де від гілок відходять різні можливі дії (промовчати, поговорити, звернутися до вчителя) та їхні потенційні наслідки.

В. Як ви думаєте, чому академічна доброчесність у школі є важливою не лише для ваших оцінок сьогодні, а й для вашого майбутнього життя, коли ви станете дорослими та працюватимете? Створіть інформаційні плакати або буклети для інших школярів, пояснюючи важливість академічної доброчесності та її довгострокові переваги.

Корисна гра:
«Взаємодія в суспільстві»
<https://cutt.ly/jrJyAd8X>

Для завершення теми:

1. Як ви думаєте, якщо одна людина в групі починає порушувати принципи довіри чи чесності, як це може вплинути на всю групу? Чи може це викликати «ефект доміно», коли інші теж почнуть поводитися нечесно?

2. Як ви думаєте, чому важливо розвивати власні ідеї та думки, а не просто копіювати чужі, навіть якщо це здається легшим? Яку цінність має ваш власний, унікальний внесок?

3. Якщо кожен учень у класі почне по-справжньому дотримуватися академічної доброчесності, як це змінить атмосферу у вашому класі та школі загалом?

4. Пригадайте якусь подію, яку ви бачили в новинах. Які види взаємодії (співпраця, конкуренція, командна робота) були ключовими для цієї події? Чи були там прояви чесності або відповідальності? 5. Як ви думаєте, чи можна використати конфлікт як можливість для кращого розуміння одне одного або для пошуку нового, кращого рішення?

6. Вправа «Виклик для нашої громади». Розробіть спільний план вирішення невеликої проблеми шкільної або місцевої громади, застосовуючи принципи співпраці, командної роботи, чесності та відповідальності. Візьміть великі аркуші паперу, маркери, стікери та розділіться на невеликі команди. Кожна група обирає одну невелику проблему, яка стосується вашої школи або найближчої громади (наприклад, «Як зробити шкільний двір чистішим?», «Як допомогти учням і ученицям молодших класів?», «Як організувати збір книг для шкільної бібліотеки?») і розробляє детальний план, спільну мету та очікуваний результат. Після цього кожна група презентує свою роботу.

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

A. <https://cutt.ly/WrJySnyF>

6.1 Знайдіть у хмарі слова, які стосуються співпраці і запишіть їх у зошит. Поясніть, що означає «співпраця» своїми словами. 6.2 Як ви думаєте, чому важливо вміти співпрацювати з іншими людьми? Наведіть приклади зі свого життя, коли ви співпрацювали. 6.3 Яке слово з хмари слів, на вашу думку, є найважливішим для розуміння того, як люди живуть і взаємодіють у суспільстві? Поясніть свій вибір.

Б. <https://cutt.ly/PrJyDTig>

6.1 Які слова з хмари, на вашу думку, є найважливішими для розуміння академічної доброчесності? Чому? 6.2 Які слова у хмарі, позначають те, чого категорично не можна робити під час навчання? Що вони означають? 6.3 Чому «чесність» і «відповідальність» є ключовими для академічної доброчесності?

дотримання

А.

Б.

§ 7. Моральні основи поведінки в суспільстві

Основні поняття та ідеї теми:

- Мораль • Етика • Відповідальність

• *Основи моральної поведінки* — це сукупність фундаментальних принципів (добра, зла, поваги, відповідальності, чесності, справедливості), що визначають етичні норми взаємодії людини в суспільстві.

• *Етичні рішення* — це не випадковість, а свідомий вибір, що ґрунтується на роздумах про наслідки, аналізі ситуації з позиції інших.

7.1. Добро і зло

Добро і зло — це, мабуть, одні з найдавніших і найважливіших питань, над якими розмірковує людство. Це як дві протилежні сторони однієї медалі, які допомагають нам розрізняти, що є правильним, а що неправильним у наших вчинках.

• *Суспільна мораль* — це система спільних цінностей і правил, що визначають, як люди розрізняють добро і зло та взаємодіють один з одним.

Ми будемо вчитися...

• *Дізнаватися*, чому повага до інших є ключовою для гармонійного суспільства, як приймати та розуміти різноманіття думок і поглядів, уникаючи при цьому дискримінації.

• *Зосереджуватися* на важливості чесності у всіх аспектах нашого життя. *Обговорювати*, що означає бути відповідальним за свої дії та як це впливає на довіру між людьми.

• *Розуміти*, що таке емпатія та співчуття. *Розглядати*, чому взаємодопомога є невід'ємною частиною доброзичливого суспільства і як ми можемо підтримувати одне одного.

• *Дотримуватися* встановлених правил. *Обговорювати* роль суспільних норм у нашому житті та як вони допомагають підтримувати порядок і уникнути конфліктів.

• *Ухвалювати етичні рішення*. Розрізняти добро і зло, застосовувати принципи справедливості та совісті, щоб робити правильний вибір у складних ситуаціях.

Добро — це все, що приносить користь, радість, щастя. Це вчинки, які допомагають іншим, створюють щось цінне, примножують красу і гармонію у світі.

Наприклад, допомога літній людині перейти дорогу, щира посмішка другу, дбайливе ставлення до природи — усе це прояви добра. Добрі вчинки роблять кращим не тільки того, кому допомагають, а й того, хто робить добро.

Зло, навпаки, руйнує, шкодить, приносить біль і страждання. Це обман, жорстокість, агресія, заздрість, лінь, несправедливість. Коли ми чинимо зло, ми не тільки завдаємо шкоди іншим, а й руйнуємо щось у собі. Злі вчинки роз'єднують людей, породжують недовіру та конфлікти.

Звідки ми знаємо, що є добре, а що погано? Частково це знання передається нам із покоління в покоління: батьки вчать нас бути чемними, вчителі — чесними, а суспільство встановлює закони, що захищають від зла. Але важливою є і наша внутрішня совість — той «внутрішній голос», який підказує нам, як вчинити правильно, і викликає почуття провини, коли ми робимо щось погане.

Притча про двох вовків

Колись давно, старий дід повідав своєму онуку життєву істину.

— Розумієш, в кожній людині йде боротьба. Ця боротьба дуже схожа на бій двох вовків. Один вовк — чорний. Він представляє собою різне зло: заздрість, лют, ревності, жаль, егоїзм, жадібність, брехню... Інший вовк — білий. Він представляє добро: мир, дружбу, любов, надію, турботу, доброту, вірність, правду та інше добро.

Онук надовго задумався, а потім спитав:

— Діду! А який вовк в кінці перемагає? Злий чи добрий?

Старий ледь помітно посміхнувся і відповів:

— Запам'ятай: завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш.

<https://pritcha.com.ua/dva-vovki/>

Який «вовк» живе в тобі?

Міркуємо і діємо

1. Назвіть три приклади добрих вчинків, які ви спостерігали у своєму житті або робили самі. Як ці вчинки вплинули на інших людей чи на вас?
2. Чому, на вашу думку, зло «руйнує, шкодить, приносить біль і страждання»? Як це проявляється у стосунках між людьми?
3. Запропонуйте одну дію, яку ви могли б зробити цього тижня, щоб «примножити красу і гармонію у світі» або допомогти комусь.

7.2. Повага

Кожна людина — особлива, зі своїми думками, почуттями, здібностями. Вона не копія тебе, і це нормально. Її думки можуть бути іншими, і це не робить її гіршою. Повага — це коли ви цінуєте інших людей, їхні думки і почуття. Ви можете з кимось не погоджуватися, але вислухати і намагатися зрозуміти, чому він/вона так думає. Наприклад, уявіть, що однокласник ділиться ідеєю для шкільного проєкту. Повага — це вислухати його й не глузувати, якщо ідея здається незвичайною. Повага — не заважати іншим бути собою. Не насміхатися з їхніх захоплень, не критикувати зовнішність, не нав'язувати свою думку силою.

Поважати — це *ставитися до інших так, як ви хотіли би, щоб ставилися до вас*. Це просте правило, але воно дуже важливе. Подумайте, чи вам було б приємно, якби ваші думки і почуття ігнорували? Ні. Значить, і ви не робіть цього з іншими. Повага допомагає всім почуватися добре. Бо коли ми поважаємо інших, ми показуємо, що і себе вважаємо гідними поваги.

Міркуємо і діємо

1. Які прояви неповаги ви помічали у повсякденному житті (наприклад, у школі, в громадському транспорті, в Інтернеті)? Як можна було б вчинити інакше в цих ситуаціях?
2. Чому важливо не глузувати з чужих ідей, навіть якщо вони здаються незвичними? Як це впливає на взаємини в колективі?
3. Запропонуйте одне правило для вашого класу, яке допомогло б усім учням і ученицям краще проявляти повагу одне до одного.

7.3. Відповідальність

Відповідальність — це розуміння того, що кожна наша дія має наслідки, і готовність ці наслідки приймати. Це як ударити по м'ячу. Ви розумієте, що він кудись полетить, і доведеться нести відповідальність за те, куди саме, — чи влучить у ціль, чи розіб'є вікно. Ви робите вибір і відповідаєте за нього. Коли вам пропонують завдання, ви можете погодитися або відмовитися. Але якщо ви погодилися, то берете на себе відповідальність за його виконання. Це як обіцяти допомогти другові — ви самі вирішили, що допоможете, і тепер маєте це зробити.

В суспільстві існують норми і правила. Якщо ви їх порушуєте — також нестимете відповідальність за свої дії.

Ваша **бездіяльність** — також відповідальність. Якщо ви бачите, що хтось потребує допомоги, і нічого не робите, то також несете відповідальність за наслідки своєї бездіяльності. Це як бачити, що хтось тоне, і не кинути йому рятівне коло, не покликати на допомогу.

Цикл особистої відповідальності

Відповідальність — це не покарання, а усвідомлення. Вас можуть покарати за помилку, але справжня відповідальність — це коли ви самі розумієте, що зробили не так, і чому це важливо виправити. Це як розуміти, чому не можна перебігати дорогу на червоне світло — це не лише штраф, а й небезпека. Відповідальність — це не тягар, а ознака дорослості і чесності перед собою та іншими. Це розуміння зв'язку між нашими діями і їх наслідками. Тільки той, хто відповідає за свої вчинки, може по-справжньому керувати своїм життям.

Міркуємо і діємо

1. Автори порівнюють відповідальність із ударом по м'ячу. Які ще повсякденні ситуації, на вашу думку, можна запропонувати як приклад, щоб пояснити поняття «відповідальність»?
2. Чому, на вашу думку, важливо брати на себе відповідальність за виконання завдання, якщо ви на нього погодилися, навіть якщо потім передумали?
3. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що відповідальність — це не покарання, а усвідомлення? Поясніть, у чому різниця між покаранням за помилку та справжнім усвідомленням відповідальності.

7.4. Чесність

Чесність — це відповідність між тим, що ви говорите і робите, і тим, що є насправді.

Чесність — це казати правду, навіть якщо це складно. Брехня завжди породжує нову брехню, як снігова куля. Чесність, хоч і може бути болючою спочатку, зрештою робить все зрозумілим і простим. Вона є основою довіри між людьми. Якщо ви чесний, вам вірять. Якщо вам вірять, ваші стосунки з іншими міцні та щирі. Чесність — це не слабкість, а сила характеру. Бо чесна людина живе у злагоді зі своєю совістю і не боїться дивитися іншим в очі.

Чи легко бути чесним? Іноді чесність буває складною. Наприклад, сказати вчителю / вчительці, що ви не готові до уроку, може бути страшно, бо ви боїтеся осуду. Або

якщо друг / подруга просить списати, ви можете вагатися, щоб не образити його / її. Але бути чесним перед людьми — це говорити правду і не обманювати інших. Важливо не тільки говорити правду іншим, але й бути чесними перед собою. Це означає визнавати свої помилки і намагатися стати кращим. Наприклад, якщо ви списали і отримали гарну оцінку, але знаєте, що не заслужили її, ви обманюєте себе. Чесність перед собою допомагає вам вчитися і зростати.

Міркуємо і діємо

1. Автори стверджують, що чесність є «основою довіри між людьми». Як це твердження пов'язане з вашим досвідом спілкування з друзями та родиною?
2. Чи згодні ви, що «чесність — це не слабкість, а сила характеру»? Поясніть свою думку.
3. Назвіть одну конкретну дію, яку ви можете зробити сьогодні або цього тижня, щоб проявити більше чесності у своєму житті.

7.5. Справедливість

Справедливість — це ставлення до всіх людей за одними й тими ж чесними правилами, без винятків і упереджень. Це як у спортивних змаганнях — правила одні для всіх. Наприклад, якщо ви ділите печиво на

перерві, справедливість — це дати кожному однакову порцію. Або уявіть, що однокласника звинуватили в тому, чого він не робив. Справедливість — це заступитися за нього і допомогти з'ясувати правду. У грі справедливість — це дати шанс пограти всім, навіть якщо хтось не дуже вміє. Справедливість робить стосунки міцнішими. Визнавати свою провину і бути готовим до справедливого покарання. Якщо ви порушили правила, ви повинні бути готовим понести за це відповідальність, так само як і будь-хто інший. Це як чесно прийняти поразку у грі, якщо ви

порушили правила. Справедливість — це основа чесного і гармонійного суспільства. Коли всі знають, що правила однакові для всіх, і що кожен буде оцінений за свої вчинки, тоді зростає довіра і повага між людьми. Справедливість — це не завжди рівність (бо у всіх різні потреби), але це завжди чесність у застосуванні правил.

Міркуємо і діємо

1. Автори вважають, що треба заступитися за того, кого несправедливо звинуватили. Чи доводилося вам бути свідками несправедливості? Як ви реагували? Що, на вашу думку, можна було зробити?
2. Чому важливо бути готовим визнати свою провину і понести справедливе покарання, якщо ви порушили правила? 3. Подумайте, як ви можете проявити справедливість у своєму класі або вдома цього тижня. Який крок ви можете зробити?

7.6. Як ухвалювати етичні рішення

Справедливість — це не завжди рівність (бо у всіх різні потреби), але це завжди чесність у застосуванні правил.

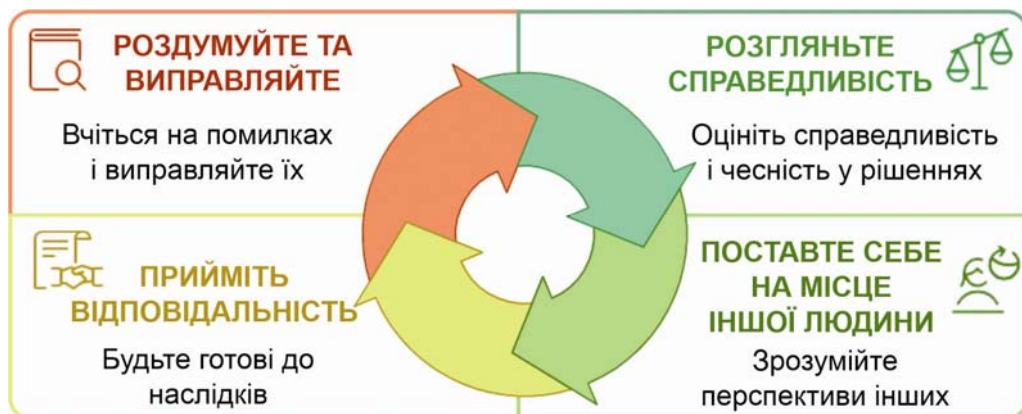
➤ **Поставити себе на місце іншої людини.** Уявіть, як би ви почувалися, якби хтось вчинив так само щодо вас. Чи було б це чесно? Чи було б це справедливо?

➤ **Бути готовими нести відповідальність за свій вибір.** Яким би не було ваше рішення, ви повинні бути готовими прийняти його наслідки. Навіть якщо ви зробили помилку, чесно визнайте це і спробуйте виправити.

Ухвалювати етичні рішення — не завжди легко, але це необхідно для того, щоб жити в злагоді з собою та іншими. Це вимагає роздумів, чесності перед собою і мужності зробити правильний вибір, навіть якщо він не найпростіший. Бо саме етичні рішення роблять нас справжніми людьми і будують справедливе суспільство.

Цикл етичного прийняття рішень

Міркуємо і діємо

1. Як ви розумієте ідею про «перехрестя з кількома дорогами», коли йдеться про ухвалення етичних рішень? Наведіть приклад такої ситуації з власного життя.
2. Чому готовність «нести відповідальність за свій вибір» є важливою частиною етичного рішення, навіть якщо ви зробили помилку?
3. Уявіть, що ви знайшли загублений гаманець. Які кроки, описані в тексті, ви б виконали, щоб ухвалити етичне рішення, що з ним робити?

• **Справедливе суспільство** — це спільна відповідальність кожного громадянина за активне застосування моральних принципів (таких як повага, чесність, відповідальність і справедливість) у повсякденних вчинках та етичних рішеннях, що веде до створення довіри, гармонії та благополуччя для всіх.

Працюємо разом

- А.** Разом з класом обговоріть, що означає повага у вашому класі. Запишіть 3-4 прості правила поваги, які всі погоджуються дотримуватися. Створіть спільний плакат із цими правилами.
- Б.** Створіть великий аркуш під назвою «Словник добрих слів і вчинків». Запишіть або намалюйте одне добре слово або один добрий вчинок, який ви можете легко зробити щодня, щоб покращити атмосферу в класі чи вдома.
- В.** Намалюйте на великому аркуші паперу «Дерево наших чеснот» (без листочків). Протягом кількох днів, коли хтось із однокласників / однокласниць проявлятиме доброту, чесність, повагу чи відповідальність, тоді ви зможе намалювати або приклеїти листок на це дерево.

Корисна гра:
«Дії та вчинки»

<https://learningapps.org/watch?v=p58nqc7i325>

Для завершення теми:

1. З усіх моральних якостей, які ми розглянули (добро, зло, повага, відповідальність, чесність, справедливість), яка, на вашу думку, є найважливішою для побудови гармонійних стосунків у класі та чому?

2. Як ви розумієте притчу про «двох вовків» тепер, після вивчення всіх понять? Як цією притчею можна пояснити, чому одні люди роблять добрі вчинки, а інші — недобрі?

3. Який урок про відповідальність і чесність ви вважаєте найціннішим для себе особисто?

4. Як ви думаєте, чому справедливість є основою чесного і гармонійного суспільства? Що кожен з нас може зробити, щоб сприяти справедливості у своєму оточенні?

5. Чому, на вашу думку, ухвалення етичних рішень вимагає роздумів, мужності і чесності?

6. Вправа «Дилема соціальних мереж»: Прочитайте ситуацію та запропонуйте, як вчинити етично правильно.

Ситуація. Ваша однокласниця А. потрапила у невдалому ракурсі на фото зі змагань. Хтось виклав його в закриту групу класу в соцмережі з образливим підписом. Багато хто сміється в коментарях. А. ще не знає, але дуже щаслива. Які моральні якості порушуються в цій ситуації? Яке етичне рішення ви б прийняли? Що саме ви б зробили і чому?

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/NrJyK8ko>

7.1 Назвіть 3-4 слова з хмари, які, на вашу думку, найкраще описують «добру людину». Поясніть свій вибір.

7.2 Які слова з хмари допомагають нам зрозуміти, як треба поводитися в школі чи вдома?

7.3 Наведіть приклад вчинку, який відповідає поняттю «відповідальність» або «справедливість» з нашої хмари.

Б. <https://cutt.ly/1rJyLNpI>

7.1 Які слова з цієї хмари, на вашу думку, є найважливішими під час прийняття будь-якого рішення? Поясніть, чому. 7.2 Уявіть ситуацію: ви знайшли загублений гаманець. Які слова з хмари слів допоможуть вам прийняти правильне етичне рішення? 7.3 Наведіть приклад, коли чиїсь «цінності» могли б суперечити «правилам» або «закону». Як тоді приймати рішення?

А.

Б.

Завдання для узагальнення знань за темами розділу 2: «МИСТЕЦТВО ЖИТИ В СУСПІЛЬСТВІ»

Назвіть: – сфери життя суспільства; – ознаки академічної доброчесності; – відмінності між співпрацею та конкуренцією. Наведіть приклади: ▪ як суспільство впливає на вас; ▪ як ви впливаєте на суспільство; ▪ вчинків, які можна віднести до категорій «добро» та «зло»; ▪ ситуацій, де проявляються дружба та командна робота; ▪ ситуацій, що вимагають ухвалення етичного рішення.	Поясніть: — <i>поняття</i>: • суспільство • права • обов'язки • академічна доброчесність • відповідальність • чесність • справедливість • дружба • командна робота • співпраця • конкуренція взаємозв'язок прав та обов'язків у суспільстві; – Чому повага є фундаментом взаємодії в суспільстві; – важливість академічної доброчесності для навчання та розвитку.
--	--

Зробіть: — складіть перелік правил, які сприяють успішній командній роботі у вашому класі; — запропонуйте короткий алгоритм для ухвалення етичного рішення у складній ситуації; — наведіть приклади, як ви особисто можете проявляти відповідальність у повсякденному житті (вдома, у школі); — розробіть пункти «Кодексу чесності» для вашого класу, які допоможуть підтримувати академічну доброчесність; — визначте дії, які можуть допомогти перетворити конкуренцію на співпрацю у певній ситуації.
--

Створіть: ❖ есей «Як я розумію справедливість у сучасному суспільстві»; ❖ схему «Взаємодія людини і суспільства».	Дослідіть: ❖ «Як різні сфери життя суспільства (політична, економічна, соціальна, духовна) взаємопов'язані на прикладі вашої місцевості?».
--	--

Розділ III

МИСТЕЦТВО ЖИТИ В ДЕРЖАВІ

§ 8. Для чого людям потрібна держава?

Основні поняття та ідеї теми:

- Держава • Державна влада • Адміністративний устрій

• *Держава — це організована спільнота людей, які живуть на певній території, мають спільні правила (закони), уряд, населення та символи (прапор, герб, гімн).*

• *Цінності України — це найважливіші принципи та ідеали, які об'єднують українців і є основою держави.*

8.1. Що таке держава? Якими є ознаки держави?

Держава — це як велика команда, у якій люди живуть разом, працюють за спільними правилами і допомагають одне одному. Звичайно, коли ви пошукаєте визначення поняття «держава» у словниках, будете здивовані кількістю та різноманітністю складних трактувань за канонами різних наук. Ми з вами розуміємо, що наша держава Україна — це наш «дім», де ми маємо свої закони, мову і традиції. Як у класі, де кожен виконує свою роль для спільної мети, держава об'єднує людей, щоб жити в безпеці, порядку і справедливості. Щоб бути справжнім членом цієї команди, важливо знати, що таке держава і які її ознаки.

Ми будемо вчитися...

• *Розуміти*, що таке держава і які основні ознаки має кожна держава (територія, населення, закони, уряд, символи). Чому вона схожа на велику команду або спільний дім.

• *Усвідомлювати, як працює влада*. Розрізняти три головні гілки державної влади — законодавчу, виконавчу та судову, а також розуміти, навіщо вони існують і яку роль відіграє президент.

• *Опановувати основи управління*. Як і чому держави ділять на різні частини (адміністративний устрій).

• *Сприймати головні цінності України*. Що є найважливішим для нашої держави та суспільства (наприклад, повага до людини, незалежність, демократія, справедливість та патріотизм).

Що таке держава?

Держава — це організована спільнота людей, які живуть на певній території і мають спільні правила — закони. Україна — це наша держава, де ми вчимося, працюємо і святкуємо разом. Вона захищає нас, як учитель піклується про клас: забезпечує школи, лікарні, дороги. Уявіть, що ваш клас вирішив організувати свято. Ви обираєте старосту, розподіляєте завдання і домовляєтесь про правила. Так і держава: має уряд, який керує, і закони, які всі виконують. Держава — це як міцна основа, що тримає нас разом.

• *Держава — суверенна політико-територіальна інституція, яка здійснює публічну владу над населенням, що проживає на чітко визначеній території за допомогою законів.*

Ознаки держави

Кожна держава, як команда з чіткими правилами, має ознаки і символи, які роблять її особливою. Пригадаємо їх.

Ознаки держави

- **Територія.** Це поверхня землі (а також надра, морський і повітряний простір), чітко окреслена міжнародно визнаними кордонами.
- **Населення.** Це всі люди, які перебувають на території держави. Як ті, що народилися і постійно живуть тут, так і «гості» з-за кордону.
- **Закони.** Це правила, встановлені державою, які є обов'язковими для всіх. Держава забезпечує їх дотримання і карає за невиконання.
- **Влада.** Державну владу здійснюють люди, які уповноважені керувати державою. В Україні це парламент (Верховна Рада України), уряд (Кабінет Міністрів України), суди і глава держави (Президент України).
- **Податки.** Спеціальні кошти, за рахунок яких функціонують державні структури та забезпечується захист держави і внутрішній порядок.

Важливими атрибутами нашої держави, що символізують її суверенітет, є державні символи, закріплені в Конституції України. Ними є: **Державний Герб України** (золотий тризуб на синьому тлі, *Знак Княжої Держави Володимира Великого*), **Державний Прапор України** (стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів) і **Державний Гімн України**

(національний гімн на музику М. Вербицького із словами з вірша П.Чубинського).

Державу Україна вирізняють з-поміж інших також державна мова (українська) і власна грошова одиниця (гривня).

«Наш герб» —
пам'ятна монета
номіналом 5 гривень,
29.11.2022 р.

«Наш стяг» —
пам'ятна монета
номіналом 5 гривень,
29.11.2022 р.

«Наш гімн» —
пам'ятна монета
номіналом 5 гривень,
29.11.2022 р.

Перша публікація вірша

П.Чубинського
«Ще не вмерла
Україна» у 1863
р. (копія 1991

року з
репринтного видання
львівського журналу «Мета»,
1863 р.). Детальніше можна
розглянути за покликанням:

<https://cutt.ly/UrJuwmgX>

Міркуємо і діємо

1. Наведіть приклади того, як уряд (чи держава загалом) дбають про громадян. Що б ви хотіли змінити або запропонувати уряду, щоб він ще краще піклувався про вас та вашу громаду?
2. Пригадайте, що вам відомо про походження державних символів України. Що вони означають? 3. Подумайте, які ще особливі ознаки України змушують вас відчувати гордість бути частиною цієї «команди»?

8.2. Як здійснюється державна влада?

Уявіть собі шкільний оркестр. Щоб музика звучала злагоджено, потрібен диригент, який керує музикантами. Кожен інструмент має свою партію, але всі вони підкоряються волі диригента, щоб створити гармонію. Державна влада діє схожим чином — вона організовує та спрямовує життя всього суспільства.

Державна влада — це люди й органи, які керують країною, щоб усе працювало чітко, як годинник. Вона організовує оборону країни, створює сприятливі умови для господарської діяльності, дбає про дороги, школи, лікарні.

В Україні державна влада не належить одній особі. Як і в інших сучасних демократичних державах вона поділяється на три гілки, щоб уникнути зловживань і забезпечити справедливість. Ці гілки працюють разом, але кожна має свої чітко визначені завдання.

Перша гілка — це **законодавча влада**. Її завдання — створювати правила, за якими живе вся країна, — закони. У нашому оркестрі це ніби композитор, який пише ноти для всіх інструментів. У нашій державі законодавчу владу здійснює Верховна Рада України — парламент, до якого народ обирає своїх представників — народних дерутатів України.

Друга гілка — це **виконавча влада**. Її завдання — втілювати закони в життя, керувати державою в повсякденних справах. Це ніби диригент оркестру, який слідкує, щоб музиканти правильно виконували написані

ноти. В Україні виконавчу владу здійснює уряд (Кабінет Міністрів України).

Третя гілка — це **судова влада**. Її завдання — слідкувати за дотриманням законів усіма громадянами та організаціями, а також вирішувати спори та карати тих, хто порушує правила. Це як строгий, але справедливий музичний критик, який оцінює правильність виконання музики. В Україні судову владу здійснюють суди різних рівнів.

Окрім цих основних гілок важливу роль у здійсненні державної влади відіграє Президент України — глава держави, який є гарантом Конституції, прав і свобод громадян, Верховним головнокомандувачем, а також представляє країну на міжнародній арені. Його можна порівняти з першою скрипкою оркестру, яка задає тон усій музиці.

Важливо розуміти, що державна влада здійснюється в інтересах усіх громадян. Її головна мета — забезпечити порядок, безпеку, добробут та справедливість у суспільстві. Кожен громадянин має право брати участь у здійсненні державної влади через вибори, референдуми та інші демократичні механізми.

Міркуємо і діємо

1. Ви дізналися, що президент є гарантом Конституції та прав громадян. Наведіть приклад зі свого шкільного життя, коли хтось узяв на себе роль «гаранта правил» або «захисника прав» у класі. Чому така роль важлива для спільноти?

2. Як ви вважаєте, чому для вас, як для громадян, важливо, щоб влада була розділена на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову, а не належала одній особі? 3. Наведіть конкретний приклад із вашого життя або з новин, де ви бачили, як діяльність однієї з гілок влади вплинула на ваше місто чи село.

8.3. Що таке адміністративний устрій?

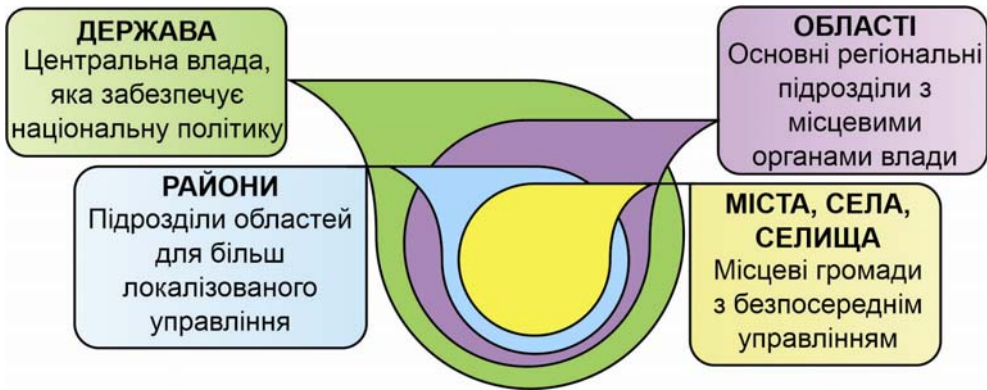
Адміністративний устрій — це поділ території держави на певні частини (адміністративно-територіальні одиниці) для зручності управління та організації влади на місцях. Ці частини можуть називатися по-різному: області, райони, міста, села, селища. Кожна з цих одиниць має свої органи місцевої влади, які вирішують питання місцевого значення, наприклад, благоустрій, освіту, охорону здоров'я на своїй території.

В Україні, наприклад, існують області, які поділяються на райони, а райони включають міста, селища та села (місцеві громади). Такий поділ допомагає державі ефективніше здійснювати свої функції, доносити рішення центральної влади до кожного громадянина та враховувати особливості кожного регіону.

Це як у великій родині, де кожен має свою кімнату, але всі живуть в одному домі за спільними правилами. Адміністративний устрій допомагає підтримувати порядок і забезпечувати потреби кожної «кімнати» — кожної частини нашої великої держави.

Структура адміністративного устрою держави

Міркуємо і діємо

1. Ваше місто або село — це частина великої держави. Наведіть два приклади, які показують, які місцеві питання (наприклад, стосовно вашої школи чи вулиці) вирішують органи місцевої влади

2. Як ви думаєте, що б змінилося у вашому населеному пункті, якби не було місцевих органів влади, а всі рішення приймалися б лише у столиці? 3. Як ваші маленькі обов'язки допомагають підтримувати порядок і комфорт у вашій «родині», подібно до того, як адміністративний устрій допомагає всій державі?

8.4. Якими є цінності держави Україна?

• **Цінності держави** — це найважливіші ідеї та принципи, які є душою країни, визначають її розвиток і об'єднують усіх її громадян.

Цінності України — це те, що є найважливішим для нашої держави, що становить її душу та об'єднує нас усіх.

Найвищою цінністю України є **людина**, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Це означає, що кожен громадянин має право на повагу, захист своїх прав і свобод.

Важливою цінністю є **незалежність і територіальна цілісність України**. Наш народ віками боровся за право самостійно визначати свою долю на своїй землі. Сьогодні

він відстоює цю цінність у боротьбі проти російських загарбників.

Цінністю є **демократія**, тобто право народу брати участь в управлінні державою через вибори, референдуми та інші демократичні інститути.

Ми цінуємо **верховенство права**, де закон є найвищим для всіх і кожен є рівним перед ним.

Важливими є **свобода слова і думки**, право кожного вільно висловлювати свої погляди.

Україна цінує свою **багату культуру та історію**, нашу мову, традиції та звичаї, які роблять нас унікальним народом.

Ми прагнемо до **соціальної справедливості та рівності можливостей** для кожного громадянина.

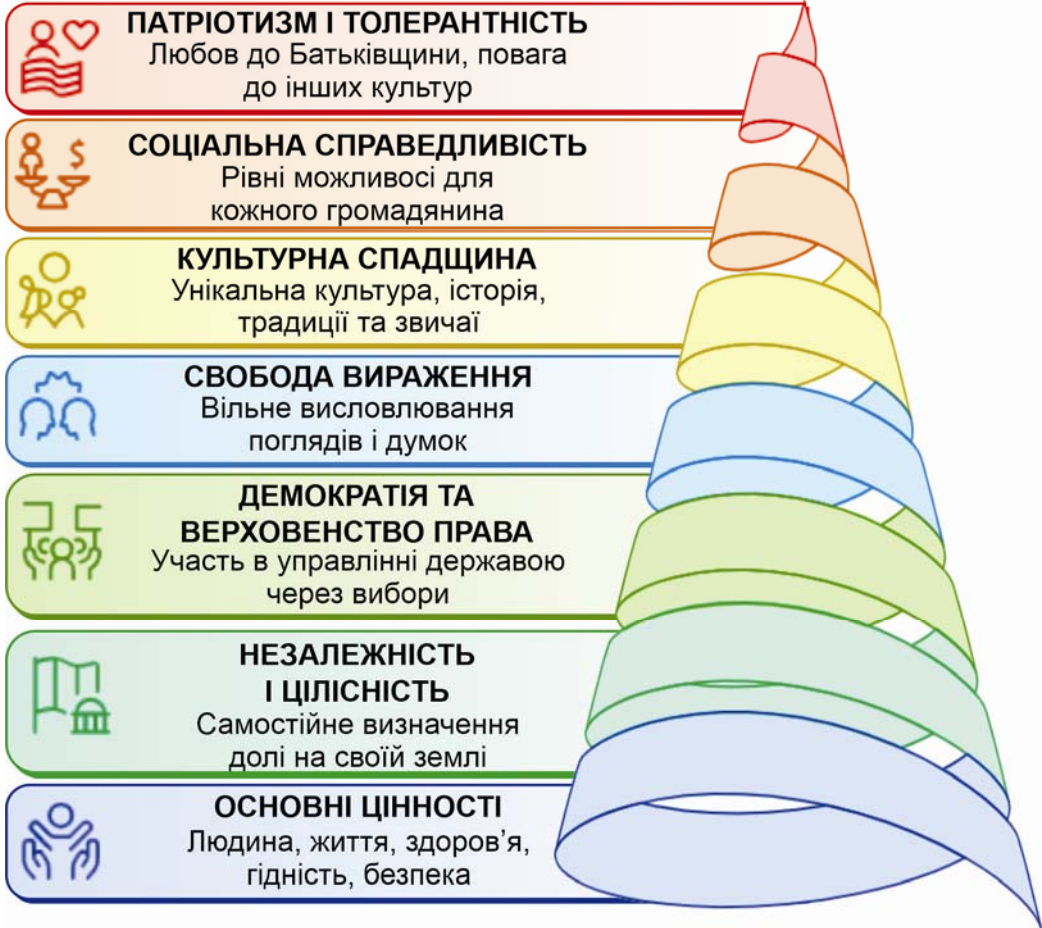
Нашими цінностями є **патріотизм**, любов до своєї Батьківщини, готовність її захищати, а також толерантність і повага до інших культур і народів.

Ці цінності є орієнтиром для розвитку нашої держави, визначають наші прагнення та об'єднують нас у велику українську родину.

«Народжений в Україні» — пам'ятна монета номіналом 5 гривень, випущена Національним Банком України, присвячена маленьким українцям, народженим в Україні, їхньому зв'язку з рідним домом, 01.06.2023 р.

Цінності держави Україна

«Українська мова» — пам'ятна монета номіналом 5 гривень, 29.11.2023 р.

Міркуємо і діємо

1. А. У Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я є найвищою цінністю України. Що це означає для вас особисто?

1.Б. Опишіть свої враження в той момент, коли ви дізналися про існування монети «Народжений в Україні». Автором зображень «Колиска» і «Зв'язок», що на аверсі та реверсі монети, є український художник Олег Шупляк. Фактична приблизна вартість монети у 2025 році становила 720 гривень. Знайдіть в інтернеті зображення монети, розгляньте його детальніше і опишіть символи, які використав художник.

1.В. Дізнайтеся в інтернеті про символіку монети «Українська мова» та художників, які розробили її дизайн, а також про дійсну вартість монети.

2. Незалежність України — це важлива цінність. Як ви її розумієте, зважаючи на те, що український народ віками боровся за право самостійно визначати свою долю? Чому важливо відстоювати цю цінність саме зараз? **3.** Як ви можете особисто підтримувати культуру та історію, мову, традиції та поширювати ці цінності у своєму щоденному житті, у школі чи вдома? Наведіть 2-3 приклади.

Працюємо разом

А. Поясніть, що таке адміністративний устрій, для чого його застосовують, наведіть приклади таких частин в Україні.

Б. Намалюйте власну схему ознак держави, користуючись запропонованим у параграфі переліком. Поміркуйте, чи є котрась із ознак (властивостей) менш важливою чи такою, без котрої держава може обійтися. Як ви це відобразили у своїй схемі?

В. Як розподілена державна влада в Україні? Поясніть основне завдання кожної з гілок влади, використовуючи власне порівняння за зразком того, що запропоноване у тексті. Уявіть, що ваша школа — це держава, і ви маєте розподілити владу на три гілки, визначивши гілки влади та їхні функції.

Корисна гра:

«Повноваження органів влади

<https://cutt.ly/GrJuoGTI>

Для завершення теми:

1. Кожна держава має особливі символи, як команда з чіткими правилами. Назвіть ці символи і розкажіть, що вам відомо про їх історію. 2. Поясніть значення адміністративного устрою для кожної держави. Розкажіть про адміністративний устрій України.

3. Хто є главою держави в Україні і які основні його функції?

4. Що саме означає «верховенство права», і чому важливо, щоб закон був найвищим для всіх і кожен був рівним перед ним?

5. Як розуміння того, що суспільство залежить від нас і кожен із нас може зробити суспільство кращим, змінить ваше ставлення до власних вчинків у повсякденному житті?

6. А. Вправа «Державна влада». Назвіть, орган державної влади в Україні, який виконує вказані функції: а) створення нових законів для всієї країни;

б) втілення законів у життя, керівництво країною в повсякденних справах на основі законів та на їх виконання; в) контроль за дотриманням законів усіма громадянами, вирішення спорів та визначення покарань для порушників закону. **6. Б.** Якому органу державної влади присвячена монета «Парламентаризм», випущена Національним Банком України 30 серпня 2024 року? Що вам відомо про нього?

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/wrJudBeC>

8.1 Знайдіть у хмарі слів слова, що стосуються функцій держави та запишіть їх у зошит. Що саме держава робить для громадян? 8.2 Які слова в хмарі слів пов'язані з тим, хто керує державою? Які слова описують те, що мають громадяни у державі? 8.3 Як ви думаєте, чому слова «податки» та «територія» теж є у цій хмарі слів? Який їхній зв'язок з державою?

Б. <https://cutt.ly/OrJugDik>

8.1 Знайдіть на хмарі слів слова, які називають найбільші адміністративні одиниці України. 8.2 Які слова з хмари слів є найважливішими для розуміння того, що цінує наша держава та її громадяни? 8.3 Як ви вважаєте, чому «Патріотизм» та «Солідарність» також є серед цінностей України? Як вони пов'язані з нашим сьогоденням?

A.

Б.

§ 9. Що означає мати громадянство?

Основні поняття та ідеї теми:

- Громадянство ● Громадянин ● Права ● Обов'язки

● *Громадянська поведінка* — це свідоме виконання правил, норм і обов'язків у суспільстві, що проявляється у відповідальному ставленні до спільного життя, повазі до інших, активній участі у вирішенні проблем та відстоюванні своєї думки цивілізованим шляхом.

● *Спільне благо* — це сукупність умов суспільного життя, які створюються та підтримуються зусиллями всіх громадян через виконання ними своїх обов'язків (сплата податків, захист Батьківщини, бережливе ставлення до природи).

9.1. Поняття «громадянин» в давнину і в сьогоденні

У давні часи, наприклад, у Давній Греції, громадянами могли бути не всі. Це була велика честь і привілей, доступний лише вільним чоловікам, які були уродженцями міста-держави. Вони обговорювали закони, голосували, мали право брати участь в управлінні, захищали свою землю.

У Римській імперії поняття громадянства розширилося, охоплюючи вже значно більше людей на великій території, але також стосувалося тільки вільних чоловіків. Римські громадяни мали певні права та захист закону, що відрізняло їх від жителів підкорених земель.

Ми будемо вчитися...

- Знати сутність громадянства як важливого зв'язку між людиною та державою.

● *Розрізнати* поняття «громадяни» і «населення». Зрозуміємо, чому громадян можна порівняти з «будівничими», які зводять міцний дім для всіх.

● *Розуміти*, що саме гарантує нам Конституція України як громадянам держави.

● *Розуміти*, що громадянська поведінка починається не лише з дотримання законів, а й з повсякденних дій у школі.

● **Громадянство** — це особливий зв'язок між людиною і державою, який визначає їхні взаємні права та обов'язки.

Сьогодні громадянин — це людина, яка є офіційною частиною своєї держави зі всіма правами, які держава надає своїм громадянам, а також зі всіма обов'язками, які має перед державою.

Отже, громадяни мають гарантовані державою права, як-от право на освіту, захист, свободу слова та багато інших, а також й обов'язки, наприклад: поважати закони, дбати про природу. Громадянами України є ті, що народилися в Україні (чиї батьки народилися в Україні) або законно набули її громадянства. Факт наявності громадянства підтверджується спеціальними документами, насамперед це паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; тимчасове посвідчення громадянина України; ряд інших документів. Для дитини першим документом, який підтверджує факт реєстрації її народження на території України, є свідоцтво про народження. Особи з чотирнадцятирічного віку отримують сучасні пластикові паспорти зразка 2016 року — ID-картки (*порахуйте, в якому класі ви будете навчатися, коли отримаєте свій перший паспорт громадянина України, в якому році це станеться*).

Ми всі, незалежно від походження, маємо рівні права та обов'язки, закріплені в нашій Конституції. Ми маємо право голосувати, навчатися, працювати, вільно висловлювати свої думки, але водночас зобов'язані поважати закони, сплачувати податки, захищати свою Батьківщину.

Бути громадянами — це не пасивне існування на певній території, а відчуття приналежності до спільноти. Це активна участь у житті своєї країни, відповідальність за її майбутнє.

Міркуємо і діємо

1. Чим принципово відрізнялося поняття громадянства у Давній Греції та Римській імперії від його сучасного трактування?
2. Із якого віку громадяни України отримують перший паспорт? Який документ підтверджує факт вашого громадянства?
3. Доберіть приклади того, як шкільний колектив може творити добро, виявляючи громадянську поведінку.

9.2. Чим відрізняються громадяни держави від її населення?

На перший погляд може здатися, що це одне й те саме, адже всі ми живемо на одній землі, дихаємо одним повітрям. Але різниця є, і вона досить суттєва.

Населення — це всі люди, які проживають на території країни, незалежно від їхнього статусу. Вони можуть бути гостями, туристами чи тими, хто тимчасово перебуває в державі. Усі вони підпадають під дію законів цієї держави, зобов'язані їх дотримуватися, але не всі з них мають повний обсяг прав та обов'язків, які належать саме громадянам.

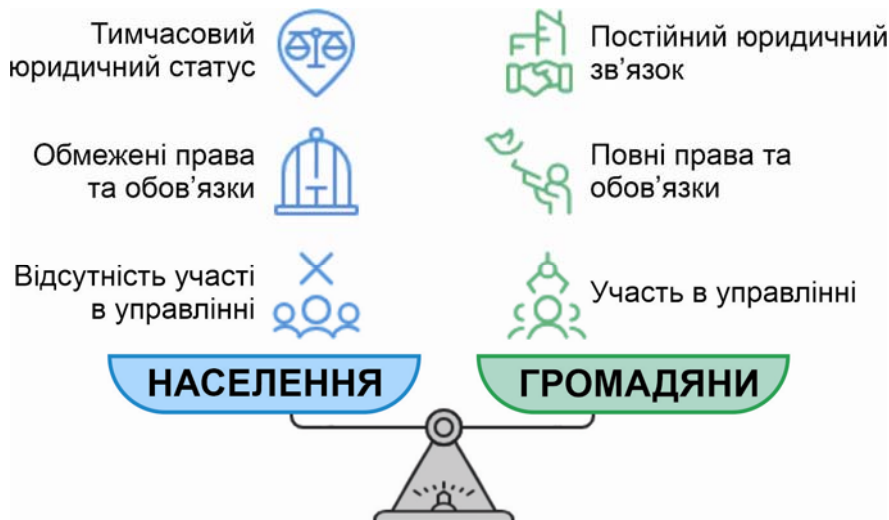

Громадяни — це ті, хто має юридичний зв'язок із країною, закріплений законом. Вони не просто живуть на цій землі, але й мають право користуватися захистом держави як на власне її території, так і за її межами, брати участь в управлінні державою (голосувати на виборах, бути обраним до органів влади), а отже можуть впливати на рішення та

долю держави.

Якщо населення — це просто люди, які живуть поруч, то громадяни — це будівничі, які зводять міцний дім для всіх і захищають його від ворогів.

Відмінності між населенням і громадянами

Міркуємо і діємо

1. Чим відрізняється зобов'язання населення дотримуватися законів країни, на території якої ці мешканці знаходяться, від обов'язків, які належать саме громадянам?

2. Чи може, на вашу думку, людина, яка тимчасово перебуває на території певної держави, набути її громадянства? Якщо так, то що від цього зміниться для цієї людини? 3. Чому, на вашу думку, важливо, щоб люди, які проживають на території країни (населення), прагнули стати саме громадянами, які мають повний обсяг прав та обов'язків?

9.3. Чому громадяни мають не лише права, а й обов'язки?

Громадяни мають права (брати участь в управлінні державою (обира-ти і бути обраними), право на освіту, охорону здоров'я, захист, свободу слова тощо). Але чому вони мають ще й обов'язки? Права без обов'язків — як дерево без коріння. Якщо кожен лише братиме, не даючи нічого взамін, держава ослабне. Обов'язки — це внесок у спільне благо.

Суспільний баланс прав і обов'язків

Які ж це обов'язки? Перш за все, це дотримання Конституції та законів своєї держави. Без поваги до закону неможливе існування будь-якого цивілізованого суспільства. Це також сплата податків, які є основним джерелом фінансування державних програм — освіти, медицини, оборони тощо. Це захист Батьківщини, адже кожен громадянин у відповідальний момент повинен бути готовим стати на захист своєї землі. Це бережливе ставлення до природи, історичної та культурної спадщини, адже це наше спільне багатство, яке ми повинні передати майбутнім поколінням.

Обов'язки громадян — це не тягар, а можливість. Вони дозволяють кожному стати творцем кращого життя.

Збалансування прав і обов'язків для сильного суспільства

Міркуємо і діємо

1. Чому, на думку автора, дотримання Конституції та законів є першим і найважливішим обов'язком? Що може статися, якщо цей обов'язок не виконуватиметься?

2. Назвіть відомі вам обов'язки громадян. Поясніть, як кожен із них є внеском у спільне благо і чому виконання обов'язків є важливим для існування цивілізованого суспільства. **3.** У тексті підкреслюється, що обов'язки — це не тягар, а можливість. Як виконання обов'язків дозволяє громадянам стати творцями кращого життя? Наведіть приклад.

9.4. Якою має бути громадянська поведінка шкільного колективу?

Громадянська поведінка шкільного колективу — це не просто слухняність, а свідоме виконання правил та відповідальне ставлення до спільного життя. Вона починається з поваги до кожного члена колективу, незалежно від його віку чи походження. Важливо вміти слухати та чути одне одного, толерантно ставитися до відмінностей.

Справжня громадянська поведінка проявляється у відповідальному ставленні до навчання, збереженні шкільного майна, чистоти та порядку. Це активна участь у житті школи, у самоврядуванні, у вирішенні спільних проблем. Це вміння відстоювати свою думку цивілізованим шляхом, брати участь у дебатах та дискусіях.

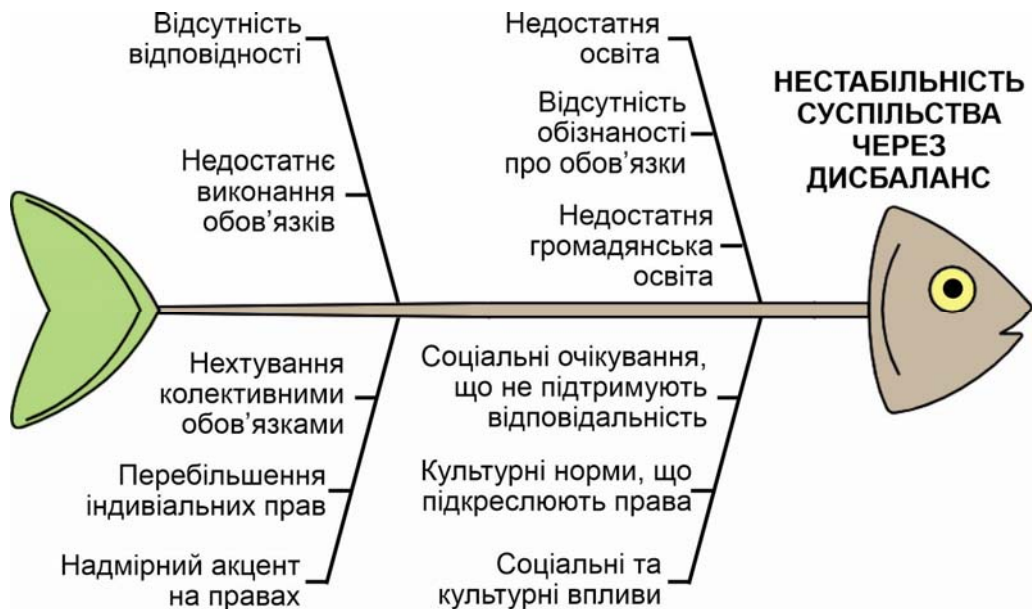
• **Самоврядування** — це право та можливість громадян, або їхніх об'єднань, самостійно вирішувати питання місцевого значення або внутрішнього життя колективу.

Компоненти громадянської поведінки в школі

Учні, які поважають правила, допомагають друзям і дбають про школу, готуються до життя в суспільстві. Такий колектив не лише вчиться, а й творить добро, роблячи школу місцем, де зростають справедливість, дружба й відповідальність.

Баланс прав і обов'язків для суспільної стабільності

Міркуємо і діємо

1. Чому вміння відстоювати свою думку цивілізованим шляхом та брати участь у дебатах і дискусіях є важливою частиною громадянської поведінки школяра?

2. Які конкретні дії, показують відповідальне ставлення учнів до шкільного життя? 3. Як саме учні, які проявляють громадянську поведінку, готуються до життя в суспільстві? Як такі дії в закладі освіти сприяють розвитку справедливості, дружби та відповідальності?

Працюємо разом

А. Порівняйте поняття «громадянин» та «населення», використовуючи приклади з тексту. Поясніть, чому для держави важливо, щоб її населення перетворювалося на свідомих громадян, і яку роль у цьому процесі відіграє кожен з нас.

Б. Обговоріть в парах чи групах, чому права без обов'язків, як дерево без коріння. Використайте запропоновану схему, щоб пояснити, як порушення балансу між обсягати та реалізацією прав і обов'язків може спричинити дисбаланс у суспільстві.

В. Наведіть приклади громадянської поведінки в закладі освіти. Чому такі дії важливі для нашого майбутнього в суспільстві? Визначте одну конкретну проблему у школі (наприклад, засмічення території, відсутність певного гуртка, потреба в оновленні куточка відпочинку) і розробіть план дій для вирішення цієї проблеми.

Корисна гра:
«Хто є хто: громадянин чи населення?»
<https://cutt.ly/vrJujdhl>

Для завершення теми:

1. У тексті згадуються давня Греція та Римська імперія. Порівняйте, хто мав громадянський статус у Давніх Греції та Римі, і хто може мати громадянство України сьогодні. Які зміни відбулися у розумінні громадянства?

2. Чому, на вашу думку, громадяни України мають право брати участь в управлінні державою (голосувати, бути обраними), тоді як населення таких прав не має?

3. Як пов'язані громадянська поведінка в школі з підготовкою до життя в суспільстві? Наведіть приклади, як шкільний колектив творить добро, виховуючи справедливість та відповідальність.

4. Чому, на вашу думку, важливо виконувати обов'язки для того, щоб права громадян могли бути реалізовані та захищені?

5. Які форми активної участі громадян у житті держави та громади ви можете назвати? Обґрунтуйте, чому така активність є ключовою для розвитку та процвітання країни.

6. Вправа «Мій внесок у спільне благо». Утворіть групи по 3-4 учні. Підготуйте короткі повідомлення на одну із тем:

«У чому полягають права та обов'язки громадян України»,
«Наші дії як громадян у закладі освіти». Доберіть по кілька прикладів.

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/NrJukZQK>

9.1 Який термін у цьому переліку слів, на вашу думку, є найважливішим? Чому? 9.2 Які слова, на вашу думку, пов'язані з правами, а які – з обов'язками громадянина? Запишіть їх у зошит. 9.3 Як поняття «Паспорт», «Участь» і «Захист» допомагають нам зрозуміти, що означає бути громадянами сьогодні?

Б. <https://cutt.ly/7rJulUpO>

9.1 Які три слова з цієї хмари слів, ви вважаєте найважливішими і чому? 9.2 Які основні права та обов'язки мають учні у школі? Запишіть їх у зошит. 9.3 Як ці слова взаємопов'язані та як вони формують основу демократичного суспільства?

[illegible]

Завдання для узагальнення знань за темами розділу 3: «МИСТЕЦТВО ЖИТИ В ДЕРЖАВІ»

Назвіть:

- основні ознаки держави;
- гілки державної влади;
- ключові цінності держави України.

Наведіть приклади:

- дій активного громадянина у вашому шкільному колективі;
- ситуацій, де громадяни використовують свої права, і ситуацій, де громадяни виконують громадянські обов'язки.

Поясніть:

- *поняття*: • держава
- громадянин • громадянство
- адміністративний устрій
- Для чого людям потрібна держава;
- Як здійснюється державна влада;
- Чим різняться громадяни держави і її населення;
- Чому громадяни мають не лише права, а й обов'язки.

Зробіть:

- складіть перелік дій, які ви особисто можете зробити для покращення громадянської поведінки у вашому шкільному колективі;
- створіть повідомлення, що пояснює, чому знання адміністративного устрою є корисним для громадянина;
- опишіть ситуацію, в якій дотримання державної мови сприяло б ефективному спілкуванню та взаєморозумінню.

Створіть:

- ❖ есей «Моя роль як громадянина у зміцненні держави Україна»;
- ❖ схему «Взаємозв'язок прав та обов'язків громадянина».

Дослідіть:

- ❖ «Які місцеві ініціативи у вашій громаді (місті / селі) свідчать про активну громадянську позицію її мешканців?»;

§ 10. Що таке спілкування?

Основні поняття та ідеї теми:

- Спілкування • Стилі спілкування • Державна мова
- Спілкування — це мистецтво, якого ми вчимося все життя.
- Державна мова допомагає людям відчувати себе частиною однієї великої спільноти, пишатися своєю країною та її культурою.

10.1. Що таке спілкування?

- **Спілкування** — це фундаментальне поняття, яке визначає життєво важливий процес обміну інформацією, думками та почуттями, що з'єднує людей.

Спілкування — це невидимий місток, який з'єднує людей. Це коли ми обмінюємося словами, жестами, навіть поглядами, щоб поділитися своїми думками, почуттями або просто дізнатися щось нове. Без спілкування ми були б, як острови в океані, окремі й самотні. Але спілкування буває різним, і важливо знати, як розмовляти з друзями, рідними чи вчителями, щоб бути почутим і зрозумілим. Є три основні стилі спілкування — дружнє, сімейне та ділове. Кожне із них має свої особливості, які допомагають нам будувати міцні стосунки та досягати цілей.

Ми будемо вчитися...

- **Ефективно спілкуватися:** розмовляти з друзями, рідними та дорослими, щоб нас розуміли та чули.
- **Розуміти не тільки слова:** розпізнавати, що говорять люди без слів за допомогою жестів та міміки.
- **Пояснювати важливість державної мови.**
- **Опановувати навички поважного спілкування та пошуку компромісів.**

Міркуємо і діємо

1. Спілкування є невидимим містком, який з'єднує людей. Які конкретні дії ви можете зробити, щоб спілкування з друзями, батьками чи вчителями завжди були міцними і надійними?
2. Наведіть приклад ситуації, коли використання *неправильного* стилю спілкування може призвести до непорозуміння або навіть конфлікту. Які кроки ви зробите, щоб змінити свій підхід і виправити ситуацію?
3. Уявіть, що ви хочете донести дуже важливу ідею своїм однокласникам / однокласницям для спільного проєкту, але вас постійно перебивають або не слухають. Як ви діятимете, використовуючи знання про спілкування, щоб вас нарешті почули і зрозуміли?

10.2. Стили спілкування (дружнє, сімейне, ділове) та їхні особливості.

Стили спілкування — це різні способи розмовляти з людьми залежно від того, хто вони і яка мета розмови (наприклад, дружнє — з подругами, сімейне — з рідними, ділове — з учителями чи незнайомими дорослими).

Дружнє спілкування

Дружнє спілкування — це коли ви розмовляєте, наприклад, із однокласниками / однокласницями легко, відкрито й невимушено. Коли ви спілкуєтеся з друзями, то використовуєте прості слова, можете придумувати свої жарти або прізвиська, говорити про те, що вам усім цікаво, — про нову гру, смішний фільм або шкільні новини. Ви не соромитеся показувати свої емоції — смієтеся разом, співчуваєте, якщо друг чи подруга засмучені, можете пожартувати одне з одного. Важливо, щоб при цьому було легко і приємно усім. Навіть у дружній розмові важливо не перебивати співрозмовників, не сміятися з чийось почуттів і не ображати. Наприклад, якщо друг / подруга соромиться розповідати про свою невдачу на змаганні, повага — це підбадьорити його / її, а не

ДРУЖНЄ СПІЛКУВАННЯ

Невимушені розмови з друзями, що підкреслюють емоційну підтримку та повагу

СІМЕЙНЕ СПІЛКУВАННЯ

Розмови з родиною, що сприяють довірі, повазі та турботі

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ

Формальні взаємодії, що вимагають чіткості та поваги для вирішення важливих питань

дражнити. Дружнє спілкування — веселе, тепле, але з повагою до ідей кожного / кожної. Воно робить дружбу міцнішою і вчить бути відкритими.

Сімейне спілкування

Сімейне спілкування вчить довіри, поваги й турботи. Спілкуючись із рідними — мамою, татом, братами, сестрами, бабусями й дідусями — ми використовуємо особливі слова, які зрозумілі тільки нам і їм. Часто згадуємо якісь смішні або важливі історії з нашого минулого. Можемо ділитися своїми переживаннями, знаючи, що нас підтримають і зрозуміють. У сім'ї можемо розповідати про свої радощі чи проблеми. Наприклад, якщо ви посварилися з кимось, вдома вислухають і порадять, як помиритися. З батьками чи бабусею / дідусем важливо розмовляти ввічливо, слухати їхні поради, адже вони мають більше досвіду. Іноді в сім'ї бувають непорозуміння, як-от коли ти хочеш гуляти, а мама просить допомогти вдома. В таких випадках важливо говорити чесно і шукати компроміс, бо ми знаємо, що любимо один одного. Сімейне спілкування особливе, бо це розмови з людьми, які вас люблять і піклуються про вас.

Ділове спілкування

Ділове спілкування вимагає серйозності та чіткості. Воно потрібне, щоб вирішувати важливі справи, як-от домовитися про проєкт, записатися на гурток чи отримати потрібну інформацію. Коли ви розмовляєте з учителем на уроці, з тренеркою у секції або з незнайомою дорослою людиною, вам потрібно бути стриманими і використовувати зрозумілі слова. Намагайтеся говорити «будь ласка», «дякую», «вибачте» — це показує повагу. Говоріть по суті, відповідайте на запитання чітко і ввічливо. У діловому спілкуванні менше місця для жартів або особистих історій, головне — передати потрібну інформацію.

Спілкування — це мистецтво, якого ми вчимося все життя. Воно допомагає нам бути ближчими до інших,

знаходити друзів, вирішувати проблеми й досягати цілей. Потрібно вміти перемикатися між різними стилями спілкування. Це як мати різні ключі, щоб відкривати різні двері. Коли ви знаєте, як правильно говорити з друзями, з рідними або з дорослими, вам легше знаходити спільну мову, уникати непорозумінь і будувати хороші стосунки.

Міркуємо і діємо

1. Як ви вважаєте, чи можна застосувати правила «шукати компроміс» у дружньому спілкуванні, а «веселе й відкрите» спілкування — у сімейному?
2. Поміркуйте, чому саме повага є такою універсальною і важливою складовою будь-якого спілкування. Які конкретні дії ви можете зробити сьогодні, щоб показати більше поваги у своєму спілкуванні з різними людьми?
3. Наведіть приклад ситуації, коли батьки дають вам пораду, з якою ви не зовсім згодні. Як ви діятимете, щоб показати свою повагу до їхнього досвіду, але водночас висловити свою власну думку або запропонувати альтернативне рішення?

10.3. Види спілкування. Слова, жести, міміка.

Як ми вже зрозуміли, спілкування — це обмін інформацією. Але цей обмін відбувається не тільки за допомогою слів. У нас є цілий набір інструментів, щоб передавати свої думки та почуття. Даваймо розберемося, які види спілкування ми використовуємо щодня.

Спілкування словами — це той вид спілкування, до якого ми найчастіше вдаємося. За допомогою слів ми можемо точно висловити свої думки, запитати про щось, пояснити, домовитися, пожартувати. Слова можуть бути усними (коли ми говоримо) або письмовими (коли ми пишемо повідомлення, листи, твори).

В усному спілкуванні важливі не тільки самі слова, але й те, як ми їх вимовляємо — наш тон голосу, гучність, інтонація. Наприклад, одне й те саме слово «добре» може звучати по-різному і передавати радість, згоду або навіть сарказм.

В писемному спілкуванні важлива чіткість і зрозумілість викладу думок, правильне використання слів і граматики, адже співрозмовник не бачить нас і не чує наш голос.

Спілкування жестами — це коли ви використовуєте рухи рук, тіла чи голови, щоб передати інформацію. Наприклад, ви махаєте другу рукою, вітаючись на шкільному подвір'ї. Або піднімаєте руку на уроці, щоб відповісти. Жести часто допомагають там, де слів замало або їх не чути. Жести зрозумілі без слів. Вони роблять розмову яскравішою, допомагають спілкуватися, коли слова не потрібні чи їх не вистачає.

Спілкування мімікою. Міміка — це вираз нашого обличчя. Наші брови, очі, губи можуть миттєво показати,

що ми відчуваємо — радість, сум, здивування, гнів, страх. Міміку важко приховати. Навіть найкоротший погляд або ледь помітна посмішка можуть передати важливу інформацію. Наприклад, нахмурені брови можуть означати, що ми чимось незадово-

лені, а широка посмішка — що ми щасливі. Вона допомагає показати почуття без слів і зрозуміти інших, робить спілкування щирим і близьким.

Найчастіше ми використовуємо всі види спілкування одночасно. Наприклад, коли ми розповідаємо смішну історію (словесне спілкування), ми можемо широко посміхатися (міміка) і активно жестикулювати руками (жести), щоб зробити розповідь ще цікавішою та емоційнішою. Іноді наша міміка і жести можуть суперечити нашим словам. Наприклад, людина може говорити, що їй не страшно, але при цьому її руки тремтять, а голос звучить невпевнено. У таких випадках ми частіше віримо тому, що бачимо, а не тому, що чуємо.

Отже, спілкування — це цілий комплекс різних способів передавати інформацію. Вміння не тільки правильно говорити і писати, але й розуміти мову жестів і міміки робить наше спілкування багатшим і допомагає краще розуміти один одного.

Міркуємо і діємо

1. Поміркуйте, яку роль відіграє усне спілкування (слова, тон голосу, гучність, інтонація) у порівнянні з писемним спілкуванням? Коли яке з них буде більш ефективним і чому?

2. Текст наголошує, що жести та міміка можуть показати справжні почуття, навіть якщо слова їм суперечать. Опишіть ситуацію з вашого життя, коли ви помітили таку невідповідність між словами та невербальними сигналами.

3. На вашу думку, чи можна навчитися приховувати свої справжні емоції за допомогою слів, жестів чи міміки? Чому важливо бути щирим у спілкуванні, навіть якщо це не завжди легко?

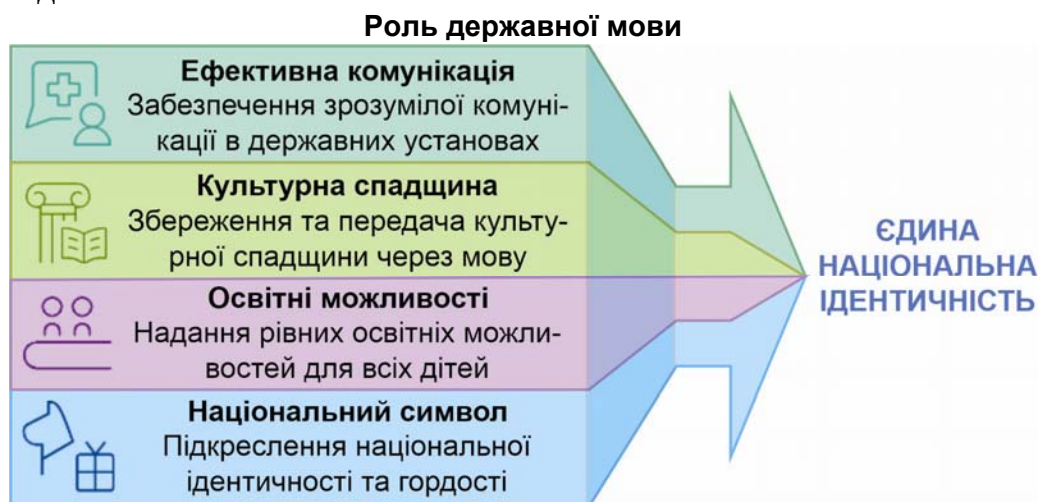

10.4. Роль державної мови в спілкуванні

• **Державна мова** — це офіційна мова країни, яка використовується в усіх державних установах (школах, лікарнях, судах), об'єднує громадян, забезпечує порозуміння та є важливим символом культури й історії народу.

Уявіть собі велику країну, де живе багато різних людей. У кожного може бути своя рідна мова, яку він вивчив першою від своїх батьків. Але щоб усі ці люди могли добре розуміти один одного, щоб країна працювала злагоджено, потрібна одна державна мова. В Україні державною мовою є українська. Вона допомагає порозумітися в офіційних ситуаціях: Уявіть собі, що ви прийшли до лікарні, щоб отримати допомогу. Лікар говорить однією мовою, ви — іншою. Державна мова забезпечує те, що в усіх державних установах — школах, лікарнях, судах, поліції — спілкуються однією мовою, зрозумілою для всіх громадян. Це як єдині правила дорожнього руху, які допомагають усім водіям безпечно їздити.

Державна мова є носієм культури, історії та традицій народу. Книги, фільми, пісні, наукові праці створюються цією мовою, роблячи їх доступними для всіх громадян. У школах навчання ведеться державною мовою, що забезпечує рівні можливості для всіх дітей отримати освіту. Державна мова є одним із важливих символів країни, поряд з гербом і прапором. Вона допомагає людям відчувати себе частиною однієї великої спільноти, пишатися своєю країною та її культурою. Це як пісня-славень, яка об'єднує всіх на святкових подіях.

Міркуємо і діємо

1. Подумайте, що може статися, якщо в країні не буде єдиної державної мови для спілкування в школах, лікарнях чи судах.

Які конкретні проблеми можуть виникнути, і як це вплине на життя звичайних громадян? **2.** Поміркуйте, як саме мова допомагає зберігати історію та культуру. Наведіть приклади того, як ви можете діяти, щоб використовувати українську мову у повсякденному житті. **3.** Які конкретні кроки ви можете зробити, щоб показати свою повагу до державної мови та сприяти її використанню серед своїх однолітків та в родині?

Працюємо разом

А. Як знання різних стилів спілкування може допомогти вам краще працювати разом над спільним проектом у школі? Наведіть приклади і запишіть їх у зошит.

Б. Міміка і жести можуть суперечити словам. Чому важливо звертати увагу не лише на слова, а й на ці невербальні сигнали, коли ви працюєте в команді? Створіть спільний плакат невербальних сигналів.

В. Чому вміння шукати компроміс, про яке йдеться в розділі про сімейне спілкування, є важливим для успішної співпраці у групі, наприклад, при підготовці до класного заходу? Спробуйте підготувати сценку про те, як ви з класом готуєтеся до спільного заходу.

Корисна гра:

«Стили спілкування»

<https://cutt.ly/yrJucS76>

Для завершення теми:

1. Як ви вважаєте, чому спілкування є таким важливим у житті кожної людини? Чи могли б ми жити без нього, і що б змінилося?

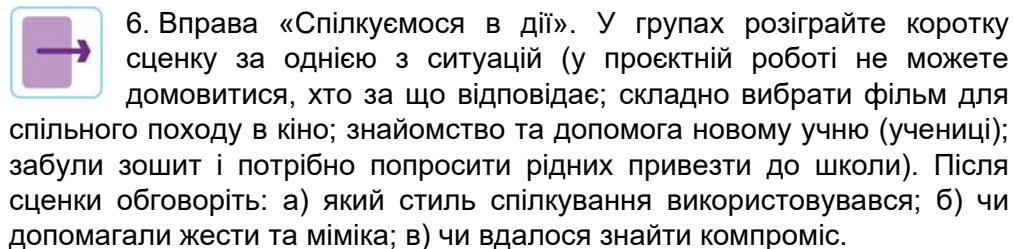
2. Уявіть ситуацію: вам потрібно домовитися з батьками про поїздки, а потім попросити дозволу у вчительки вийти раніше з уроку, і врешті-решт, пояснити друзів, чому ви не можете піти гуляти. Як ви будете змінювати свій стиль спілкування у кожному з цих випадків?

3. Наведіть приклади, коли невербальне спілкування (жести, міміка) може бути навіть важливішим за слова, особливо якщо ви бачите, що людина щось приховує або не говорить правди. Як це допомагає вам краще розуміти оточуючих?

4. Чому вміння знаходити компроміс у спілкуванні, особливо в сімейному чи дружньому колі, є ознакою зрілості та поваги? Поділіться прикладом, коли компроміс допоміг вирішити конфлікт.

5. Як ви розумієте, чому українська мова є не лише засобом спілкування, а й одним із найважливіших символів нашої держави та нашої ідентичності?

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

10. 1 Назвіть три слова з хмари, які, на вашу думку, є найважливішими для розуміння теми «Що таке спілкування?». Обґрунтуйте свій вибір.

10.2 Знайдіть у хмарі слова, які позначають частини тіла або дії, які ми використовуємо під час спілкування.

10.3 Які стилі спілкування ви можете знайти в хмарі? Чи можете ви пояснити різницю між ними, використовуючи слова з хмари?

10.1 Знайдіть у хмарі слів терміни, які вказують на значення мови для народу та держави.

10.2 Які слова з хмари підкреслюють важливість мови для повсякденного життя та взаєморозуміння?

10.3 Як ви розумієте вислів «Державна мова – це основа єдності нації»? Які слова з хмари допомагають вам це пояснити?

Б.

§ 11. Як бути добрим співрозмовником?

Основні поняття та ідеї теми:

- Спілкування
- Етикет спілкування
- Невербальне спілкування

• *Культура спілкування* — це вміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми, дотримуючись правил ввічливості, поваги та взаєморозуміння.

• *Активне слухання* — це не просто чути слова, а повністю зосередитися на співрозмовнику, показуючи йому свою увагу та зацікавленість.

• *Взаємоповага у спілкуванні* — це визнання цінності думок та почуттів іншої людини, навіть якщо вони відрізняються від ваших.

Чи задумувалися ви чому з одними людьми розмовляти легко і цікаво, а з іншими — якось не клеїться? Спілкування — це справжнє мистецтво, і кожен з нас може навчитися бути в ньому майстром. Уявіть собі, що кожна розмова — це невеличка подорож. Щоб вона була вдаюю, потрібно знати, як її розпочати, як підтримувати цікавий маршрут і як правильно завершити нашу мандрівку.

• *Спілкування* — це вміння бути добрим співрозмовником є важливою громадянською навичкою, що допомагає учням порозумітися одне з одним, вирішувати конфлікти мирним шляхом та ефективно працювати в команді.

Ми будемо вчитися...

• *Розпочинати розмову.* Як першими зробити крок назустріч, привітатися і створити доброзичливу атмосферу. Це як відчинити двері до цікавого світу спілкування.

• *Уважно слухати.* Зрозуміємо, що слухати — це не просто чути слова, а показувати людині, що її думки і почуття важливі для нас.

• *Підтримувати розмову.* Дізнаємося, як зробити так, щоб спілкування було цікавим для всіх

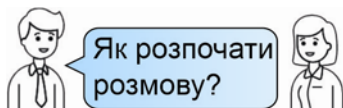
• *Ввічливо завершувати розмову.* Зрозуміємо, як правильно прощатися, щоб залишити після себе приємне враження і, можливо, захотіти продовжити спілкування пізніше.

- *Правильно запитувати.* Навчимося формулювати запитання так, щоб отримувати чіткі відповіді, бути ввічливими і вибирати слухний момент для наших запитань.
- *Розуміти «мову тіла».* Звертатимемо увагу на те, що ми говоримо не лише словами, а й поглядом, усмішкою, жестами.

11.1. Як розпочати і підтримувати розмову, як завершити розмову ввічливо?

Перший крок — це як відчинити двері до нового світу. Важливо зробити це легко і доброзичливо, щоб іншій людині було комфортно. Наприклад, ви хочете з кимось поговорити. Звичайно, почати розмову слід із привітання. Воно може бути дружнє «Привіт!» або офіційніше «Добрий день!», залежно від того, ким є твій співрозмовник — однокласник чи старша особа. Вітаючись, ви показуєте, що відкриті до розмови. Наприклад, учителеві можна сказати: «Олено Іванівно, добрий день! Чи можу я запитати про завдання?». А ще можна зробити невеличкий комплімент — помітити щось гарне в людини. Чудовий спосіб розпочати розмову — задати запитання про щось цікаве, що не вимагає односкладної відповіді й цікавить вас обох. Наприклад, з другом: «Бачив нову серію мультфільму?» Це допомагає розпочати розмову природно. Озирніся навколо — можливо, щось спільне у вашому оточенні стане чудовою темою для початку. Уявіть, що ви на шкільному святі й хочете познайомитися з кимось. Ви кажете: «Привіт, я Олексій. Тобі подобається це свято?» Таке привітання

Привітайтеся, зробіть комплімент або задайте запитання, що викликає інтерес.

Як підтримувати розмову?

Уважно слухайте, діліться думками, шукайте спільні інтереси та використовуйте невербальну мову.

Як ввічливо завершити розмову?

Попередьте, підсумуйте, подякуйте та запропонуйте продовжити розмову пізніше.

відкриває двері до розмови. А іноді просте прохання про допомогу може стати початком цікавої розмови.

Але початок — це лише перша зупинка. Щоб наша подорож — розмова — була цікавою, потрібно вміти її підтримувати. Слухайте свого співрозмовника уважно, кивайте головою, показуйте, що ви розумієте. Не перебивайте, дайте людині висловити свою думку до кінця. Якщо щось незрозуміло, не бійтеся перепитати — це покаже вашу зацікавленість. Діліться своїми думками та почуттями, але не перетворюйте розмову на виступ одного актора. Шукайте спільні інтереси, розвивайте ті теми, які подобаються вам обом. Не забувайте про «мову без слів» — твій погляд, усмішка, жести можуть підтримати розмову краще за будь-які слова. І головне — будьте позитивними! Хто ж захоче подорожувати з буркотуном?

І ось наша подорож добігає кінця. Важливо завершити розмову ввічливо, щоб залишити приємне враження. Це як чемно попрощатися з господарями після цікавої екскурсії. Попередьте свого співрозмовника, що вам час іти, скажіть: «Мені треба на урок, але було цікаво!», або, наприклад, з учителем: «Дякую за пояснення, я піду готуватися». Коротко згадай щось цікаве з вашої розмови — це покаже, що ви слухали уважно. Обов'язково подякуйте за спілкування. Якщо є бажання, запропонуйте продовжити розмову пізніше. І, звичайно, попрощайтеся теплою усмішкою і доброзичливим «до побачення».

Пам'ятайте, що кожен з нас є унікальною зіркою у великому всесвіті спілкування. Вміння правильно розпочинати, цікаво підтримувати та ввічливо завершувати розмову робить нас справжніми зірками, до яких тягнуться інші. Навчіться цьому мистецтву, і ви побачите, як світ навколо стане яскравішим і дружнішим!

Міркуємо і діємо

1. У тексті сказано, що потрібно «ввічливо завершувати розмову». Придумайте приклад, як ви гарно попрощаєтеся після цікавої розмови з дорослим або другом, щоб залишити приємне враження.

2. Уявіть, що хтось постійно говорить тільки про себе. Як, використовуючи поради з тексту, ви б тактовно змінили тему або залучили іншого до розмови?

3. Чому вміння бути «зіркою спілкування» важливе не тільки для друзів, а й для класу чи всієї громади? Наведіть приклади.

11.2. Як показати, що ви слухаєте?

Слухати — це не просто чути слова, а показувати, що вам важливі думки іншої людини. Уявіть, що ваш друг розповідає про свою нову гру, а ви відволікаєтеся на телефон. Він може подумати, що вам байдуже. Бути добрим слухачем означає показувати, що ви цінуєте слова співрозмовника. Для цього потрібні прості дії, які роблять розмову приємною. Давайте розберемо, як показати, що ви слухаєте, щоб люди відчували вашу увагу і повагу.

Дивіться на співрозмовника. Коли ви дивитеся йому в очі або на обличчя, то показуєте, що ви зосереджені. Наприклад, якщо однокласник розповідає про свою поїздку, не відводьте погляд до вікна. Легкий кивок головою чи усмішка додадуть тепла. Уявіть, що вчителька пояснює нову тему. Якщо ви дивитеся на неї, вона бачить, що ви слухаєте.

Не перебивайте, навіть якщо вам здається, що ви вже знаєте, що буде далі. Кожна історія важлива до останнього слова. Дати людині договорити — це як дати другу закінчити малюнок, не забираючи олівець. Зачекайте, поки співрозмовник закінчить, і тоді відповідайте. Це показує повагу. Якщо ви на уроці й хочете щось сказати, підніміть руку.

Ставте запитання або реагуйте. Щоб показати, що ви слухаєте, поставте запитання чи скажіть щось про почуте.

Як показати, що ви слухаєте?

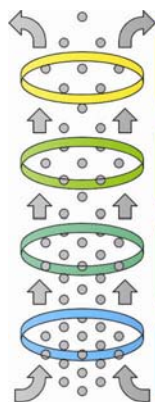
Дивіться на співрозмовника, не перебивайте і ставте запитання.

Чому важливо показувати, що ви слухаєте?

Це ключ до розуміння, довіри та справжньої дружби

Наприклад, якщо друг розповідає про футбольний матч, спитайте: «А який був рахунок?» Або скажіть: «Ого, це круто!» Це показує, що ви не просто чули, а зрозуміли. А ще використовуйте маленькі словесні «підказки» — «ага», «ого», «так». Це як тиснути «лайк» під важливим повідомленням — ви показуєте, що ви тут і ви розумієте. Так співрозмовник відчуває вашу увагу.

Мистецтво слухати

ПІДТРИМУЙТЕ ЗОРОВИЙ КОНТАКТ

Дивіться на співрозмовника, щоб показати увагу

УНИКАЙТЕ ПЕРЕБИВАНЬ

Дозвольте співрозмовнику закінчити, не перебиваючи

СТАВТЕ ЗАПИТАННЯ

Задавайте запитання, щоб показати зацікавленість і розуміння

РЕАГУЙТЕ СЛОВЕСНО

Використовуйте словесні підказки, щоб показати залученість

Чому важливо показати, що слухаєте?

Бути добрим слухачем — це не просто ввічливість, це ключ до розуміння, довіри та справжньої дружби. Коли ви дивитесь на співрозмовника, не перебивайте і реагуйте на його слова, він відчуває, що важливий для вас.

Міркуємо і діємо

1. У тексті наведено приклад, коли ви відволікаєтеся на телефон під час розмови з другом. Подумайте про ситуацію, коли вас не слухали уважно. Які почуття у вас тоді виникали?

2. Чи бували у вас ситуації, коли ви перебивали когось і потім шкодували про це? Що ви можете зробити, щоб навчитися чекати своєї черги говорити?

3. Текст підкреслює, що «бути добрим слухачем — це не просто ввічливість». Які ще, крім ввічливості, переваги отримує людина, яка вміє активно слухати? Подумайте про навчання, друзів чи сім'ю.

11.3. Як правильно запитувати?

Запитувати — це як відкривати двері до нових знань чи допомоги. Правильно поставлене запитання допомагає

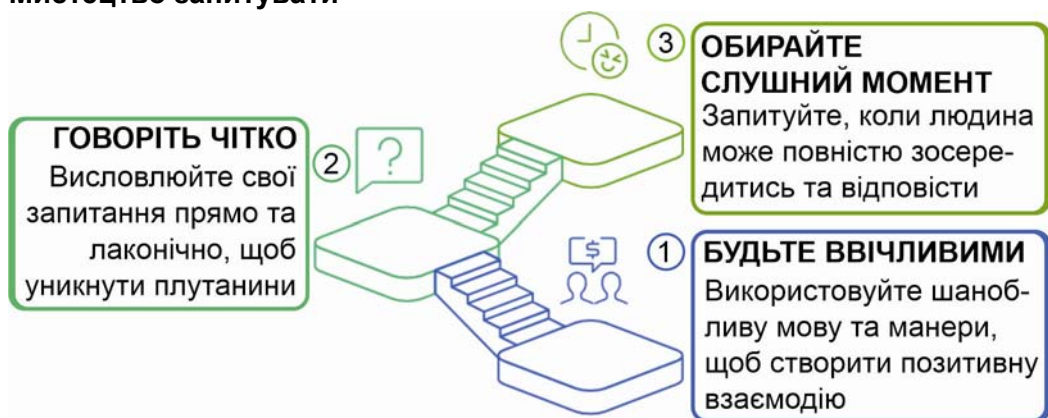
вам отримати відповідь і показує, що ви поважаєте інших. Це наче кинути м'яч другу так, щоб він легко його впіймав. Важливо вміти запитувати ввічливо, чітко і в потрібний момент, щоб розмова була приємною. Давайте розберемо, як це зробити, щоб вас слухали і розуміли.

➤ Будьте ввічливими. Ваше ставлення до співрозмовника має бути шанобливим. Слова «будь ласка» чи «дякую» роблять вас запитання приємними, чемність завжди відкриває більше дверей.

➤ Говори чітко і просто. Запитання має бути зрозумілим, щоб людина одразу знала, що вам потрібно. Наприклад, якщо ви питаєте друга про гру, скажіть: «Як пройти цей рівень?» замість довгої розповіді. Чітке запитання економить час і допомагає отримати відповідь. Уявіть, що ви в бібліотеці. Замість «Є щось цікаве?» спитайте: «Чи є книги про козаків?» Так бібліотекар швидше вам допоможе.

➤ Обирайте слухний момент. Запитувати треба тоді, коли людина може вас слухати. Наприклад, якщо друг грає в телефоні, спитайте: «Маєш хвилинку?» Якщо вчителька зайнята, зачекай, поки вона закінчить розмову, і тоді спитайте: «Чи можна уточнити про проект?» Вибір слухного моменту показує, що ви поважаєте інших.

Мистецтво запитувати

Правильно запитувати — це як уміти знайти потрібний ключ до дверей. Ввічливість, чіткість і правильний момент

роблять ваші запитання такими, що люди хочуть відповісти. Не бійтеся ставити запитання! Кожне ваше запитання — це крок до нових знань і розуміння світу. Навіть якщо вам здається, що запитання дурне, краще запитати і розібратися, ніж залишитися в невідомості. Адже саме допитливі розуми роблять великі відкриття!

• *Взаємодія в суспільстві через спілкування — це не просто розмова між двома людьми, а основний спосіб, яким ми співіснуємо, співпрацюємо і будуємо наше спільне життя в школі, вдома, з друзями та в усьому світі.*

Мистецтво ведення розмови

1 ПОЧНІТЬ РОЗМОВУ
Почніть розмову з ввічливого вступу	5 ПІДТРИМУЙТЕ ЗОРОВИЙ КОНТАКТ
Підтримуйте зв'язок, дивлячись в очі співрозмовника
2 АКТИВНО СЛУХАЙТЕ
Зверніть увагу на слова та невербальні сигнали співрозмовника	6 ВИКОРИСТОВУЙТЕ НЕВЕРБАЛЬНІ СИГНАЛИ
Використовуйте жести та вирази обличчя для покращення спілкування
3 ЗАДАВАЙТЕ ВІДКРИТІ ЗАПИТАННЯ
Заохочуйте співрозмовника ділитися думками та ідеями	7 ЗАВЕРШІТЬ РОЗМОВУ ВВІЧЛИВО
Завершіть розмову з вдячністю та повагою
4 ВИСЛОВЛЮЙТЕ ЕМПАТІЮ
Покажіть розуміння та співчуття до поглядів співрозмовника	

Міркуємо і діємо

1. Пригадайте, коли правильно поставлене запитання допомогло вам отримати нові знання чи допомогу. Що саме ви запитали?
2. Текст наголошує на важливості «чітко і просто» формулювати запитання, щоб одразу отримати потрібну відповідь. Подумайте про ситуацію, коли ви поставили нечітке запитання і через це виникло непорозуміння.
3. Подумайте про якусь проблему або ситуацію у вашій школі чи громаді, яка вас турбує (наприклад, забагато сміття, шум під час уроків, несправедливість). Які три ключові запитання ви могли б поставити, щоб краще зрозуміти цю проблему та, можливо, знайти шляхи її вирішення?

Працюємо разом

А. Які три основні кроки для вдалої розмови описуються у тексті, і чому, на вашу думку, кожен з них є важливим для доброго співрозмовника? Запишіть їх у зошит.

Б. У тексті сказано, що «Бути добрим слухачем — це ключ до розуміння, довіри та справжньої дружби». Наведіть два приклади з власного життя, коли уважне слухання допомогло вам краще зрозуміти когось або побудувати довіру. Продемонструйте сценку, де ви уважно слухаєте свого друга чи подругу.

В. Як ви вважаєте, чому важливо не боятися ставити запитання, навіть якщо вони здаються безглуздими, і як це стосується не тільки шкільного навчання, але й життя в громаді? Напишіть на стікерах по 2-3 запитання, які в них виникли. І зрозумійте, що «поганих» запитань немає.

Корисна гра:

«Світлофор ввічливості»
<https://cutt.ly/6rJunuGW>

Для завершення теми:

1. Які три головні кроки потрібно зробити, щоб розмова була вдалою, і чому кожен з них важливий?

2. Наведіть приклади, коли ваш погляд, усмішка або жести допомогли вам краще зрозуміти когось, або навпаки, коли ви зрозуміли, що співрозмовник не слухає вас уважно, саме за його мовою тіла.

3. Пригадайте ситуації, коли ви хотіли щось дізнатися або вирішити якусь проблему. Які «ключі-запитання» ви використовували? Чи завжди ви отримували потрібну відповідь?

4. Згадайте свої розмови за останній тиждень. Чи були моменти, коли ви активно слухали? А коли, можливо, відчували, що вас не слухають? Які відчуття у вас викликали ці ситуації?

5. Як ви думаєте, чому вміння бути добрим співрозмовником є важливою навичкою громадян? Як це може допомогти вам в майбутньому брати участь у житті свого міста чи країни?

6. Вправа «Пантоміма емоцій». Утворіть групи. Підготуйте картки із зображеннями емоцій. Почергово беріть картку і показуйте емоцію чи ситуацію мімікою, жестами, позою. Після відгадування обговоріть, які саме рухи чи вираз обличчя допомогли зрозуміти. Чи було легко показувати / відгадувати емоції без слів?

§ 12. Як спілкуватися без конфліктів?

Основні поняття та ідеї теми:

- Довіра • Взаємоповага • Мова ворожнечі • Емпатія

- **Довіра** — це віра в чесність та щирість іншої людини, відкрите сприйняття інформації без підозр.
- **Взаємоповага** — це визнання цінності іншої людини як особистості, повага до її думок, почуттів та досвіду.
- **Емпатія** — це здатність поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її почуття та показати, що вам не байдуже.

12.1. Довіра і взаємоповага у спілкуванні

Спілкування — це як спільна робота в команді, де кожен / кожна виконує свою роль, щоб досягти мети. Довіра і взаємоповага — це основа, яка робить розмову чесною і корисною. Вони потрібні, щоб спілкуватися з друзями, рідними чи вчителями так, щоб усі почувалися комфортно і могли покластися один на одного. Спробуємо з'ясувати як проявляти довіру і взаємоповагу.

ДОВІРА

Віра в чесність та щирість іншої людини

ВЗАЄМОПОВАГА

Цінування думок та почуттів іншої людини

Ми будемо вчитися...

- **Будувати довіру та взаємоповагу**, щоб стати чесними, відповідальними та відкритими у спілкуванні.
- **Уникати мови ворожнечі та конфліктів**. Розпізнавати образливі слова та вислови (мову ворожнечі), і категорично їх уникати.
- **Розуміти та виражати свої емоції конструктивно**. Вчитися «розрізняти погоду» у своєму внутрішньому світі.
- **Практикувати емпатію**. Розвиватимемо вміння ставити себе на місце іншої людини, щоб розуміти її почуття та переживання.

Довіра у спілкуванні означає *вірити словам іншої людини, бути впевненим у її чесності та щирості*. Коли ми довіряємо, ми відкрито сприймаємо інформацію, не підозрюючи обману чи прихованих намірів. Довіра створює атмосферу безпеки та відкритості, необхідну для щирого обміну думками та почуттями. Щоб заслужити довіру, треба бути чесними: якщо щось обіцяли — зробити це. Довіра як нитка, що з'єднує людей: якщо її порвати — буває важко відновити.

Взаємоповага у спілкуванні означає *цінувати іншу людину як особистість, визнавати важливість її думок, почуттів та досвіду*. Коли ми поважаємо співрозмовника, то уважно слухаємо його, не перебиваємо, виявляємо інтерес до його точки зору. Наприклад, якщо однокласник пропонує ідею для гри, слухай його уважно, не перебиваючи. Або коли ти розмовляєш із мамою, не сперечайся грубо, а поясни свою думку спокійно. Взаємоповага — це не сміятися з інших і не ображати. Взаємоповага створює атмосферу прийняття та розуміння, де кожен відчуває себе цінним і важливим.

Довіра та взаємоповага тісно пов'язані між собою. Довіра народжується з чесності та відкритості, а взаємоповага є основою для побудови міцної довіри. Коли ми довіряємо людині, ми частіше ставимося до неї з повагою, і навпаки, повага до іншої людини сприяє виникненню довіри.

Міркуємо і діємо

1. Як ви думаєте, чому відновити довіру так складно, і які конкретні кроки можна зробити, щоб спробувати її відновити, якщо вона була порушена?
2. Пригадайте ситуацію, коли ви зрозуміли під час розмови, що вас не поважають. Як ви себе почували в цей момент? Як би ви діяли тепер?
3. Опишіть ситуацію, де ви могли б проявити чесність та відкритість, щоб заслужити довіру, одночасно демонструючи взаємоповагу. Як би ви використали ці принципи, щоб зробити розмову чесною та корисною?

12.2. Мова ворожнечі

Мова ворожнечі — це слова чи вислови, які ображають інших людей через їхню її зовнішність, національність, віру чи вподобання. Наприклад, якщо хтось дразнить однокласницю через її окуляри чи сміється з акценту однокласника, це — мова ворожнечі. Або коли кажуть: «Ти нічого не вмієш!» — це принижує і викликає образу. Мова ворожнечі може бути і в інтернеті, коли хтось пише грубі коментарі. Основна мета мови ворожнечі — це не просто висловити свою думку, а знецінити іншу людину, показати її як нижчу, негідну поваги, або навіть як ворога. Вона сіє розбрат, підживлює нетерпимість та створює ґрунт для дискримінації та насильства. Вона — як тріщина в міцному містку дружби: руйнує стосунки. Щоб уникати її, думай, як твої слова вплинуть на інших. Наприклад, замість дразнити друга за помилку в грі, похвали його старання.

Мова ворожнечі руйнує довіру та взаємоповагу у спілкуванні, отруює наші стосунки та роз'єднує людей. Вона може призвести до цькування, дискримінації, ізоляції та навіть фізичного насильства щодо людей, які стали її мішенню.

Тому дуже важливо розпізнавати мову ворожнечі та протистояти їй. Ми повинні вчитися висловлювати свою думку, не ображаючи інших, поважати гідність кожної людини, незалежно від її відмінностей. Пам'ятайте, що кожне наше слово має силу, і ми несемо відповідальність за те, як воно впливає на інших. Чисте та шанобливе спілкування — ознака зрілого та справедливого суспільства.

Міркуємо і діємо

1. Як ви думаєте, чому людям важко довіряти тому, хто використовує образливі слова, і як це заважає будувати дружні стосунки?

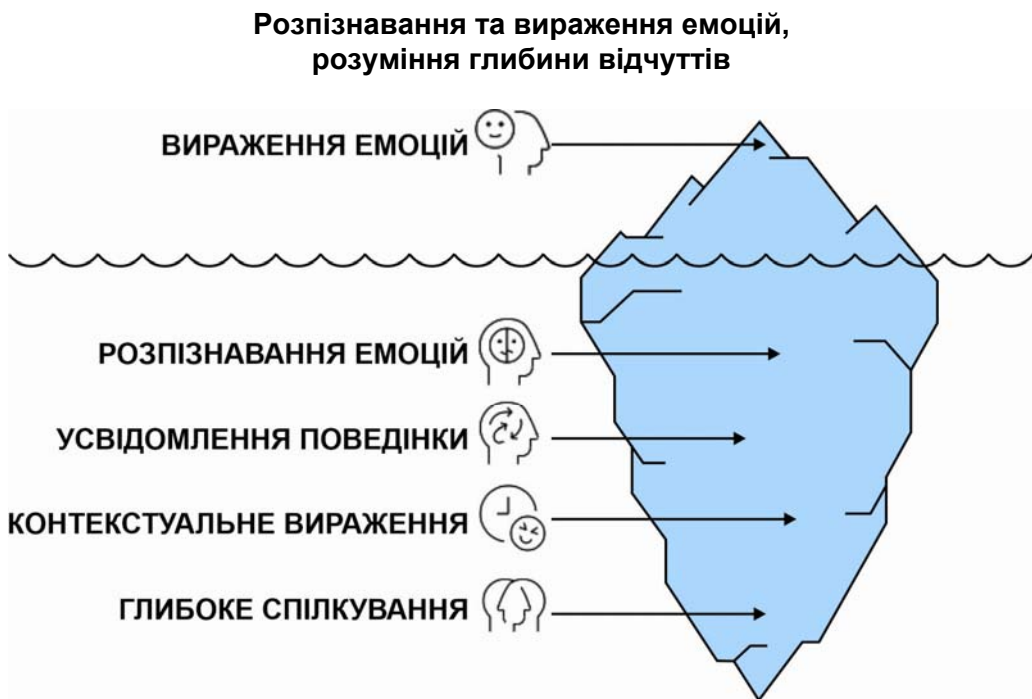
2. Уявіть, що хтось у вашому оточенні постійно використовує мову ворожнечі, але не розуміє, що робить щось не так. Як ви могли б делікатно звернути увагу цієї людини на наслідки таких слів і заохотити до зміни поведінки? Яку пораду ви б використали? **3.** Якщо ви стали свідком того, як хтось використовує мову ворожнечі (наприклад, у класі чи в онлайн-грі), як ви можете вчинити, щоб протистояти цьому, не вступаючи при цьому в конфлікт або не ризикуючи власною безпекою?

12.3. Розпізнавання і вираження своїх емоцій

Всередині кожного з нас живе цілий світ різних відчуттів. Іноді там світить сонце радості, іноді набігають хмари смутку, а часом вирує гроза гніву. Розпізнавати свої емоції — це як навчитися розрізняти погоду у своєму внутрішньому світі. Це означає розуміти, що саме ти зараз відчуваєш: радість, злість, сум, страх, здивування, образу чи щось інше.

Чому це так важливо? Коли ми розуміємо свої емоції, ми краще розуміємо причини своєї поведінки. Ми можемо усвідомити, що саме викликало нашу реакцію, і, відповідно, більш свідомо керувати своїми діями. Це як знати, яка кнопка відповідає за ту чи іншу дію в складній машині.

Але недостатньо лише розпізнавати свої емоції, важливо вміти їх правильно висловлювати і робити це конструктивно, не завдаючи шкоди собі чи іншим. Вираження емоцій — це коли ти чесно і ввічливо показуєш свої почуття. Наприклад, якщо ти злишся, бо хтось забрав твій зошит, не кричи, а скажи: «Мені не подобається, коли беруть мої речі без дозволу». Якщо ти тішишся, що клас виграв у грі, поділися: «Це було круто, ми молодці!» Виражай емоції так, щоб не ображати інших: замість «Ти все зіпсував!» скажи: «Давай зробимо це разом інакше». Вчіться виражати емоції різними способами. Це можуть бути слова, міміка, жести, творчість (малювання,

музика, вірші). Кожен / кожна може знайти свій власний спосіб вираження почуттів.

Важливо виражати емоції відповідно до ситуації. На уроці не завжди доречно голосно висловлювати бурхливу радість, але поділитися своїм захопленням після уроку з друзями — цілком нормально.

Коли ми розуміємо себе і вміємо доносити свої почуття до інших, спілкування стає більш щирим і глибоким. Якщо навчитися цьому, внутрішній світ стане зрозумілішим і керованим.

Шлях до емоційного розуміння

Міркуємо і діємо

1. Чи можете ви навести приклад із власного досвіду, коли, зрозумівши свої емоції, ви змогли змінити свою реакцію на певну ситуацію на краще?

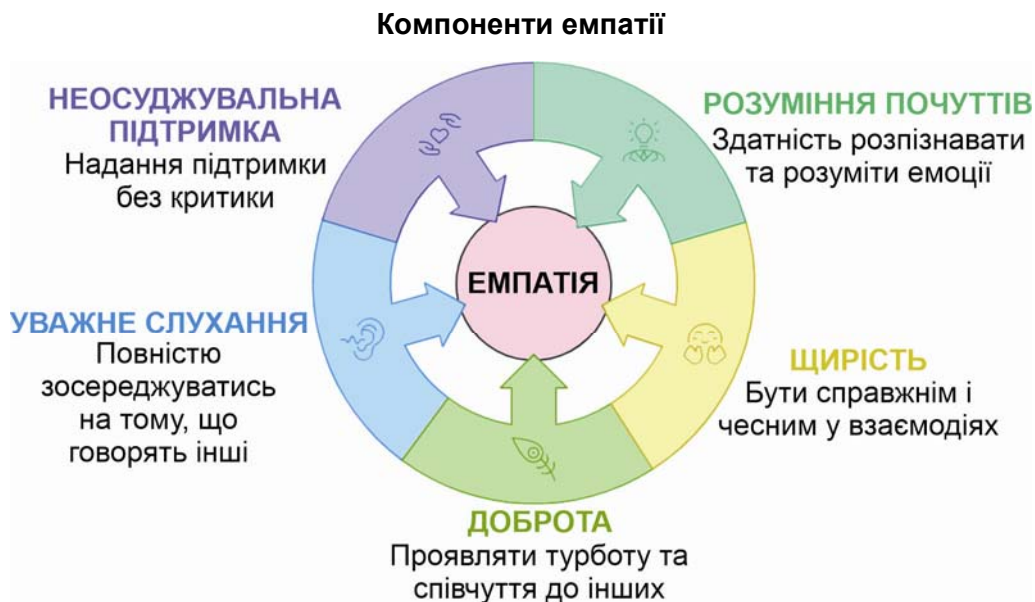
2. Уявіть ситуацію, коли ви відчуваєте сильну негативну емоцію (наприклад, злість або образу). Запропонуйте два різні способи конструктивного вираження цієї емоції, спираючись на поради з тексту.

3. Поясніть, чому голосне вираження бурхливої радості може бути недоречним на уроці, але цілком нормальним після нього.

12.4. Значення емпатії у спілкуванні

Емпатія — це вміння поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її почуття і показати, що тобі не байдуже. Вона допомагає будувати міцні стосунки з друзями, рідними чи однокласниками, як міцний місток у спільній справі. Емпатія робить розмову теплою і щирою, адже ти не просто слухаєш, а відчуваєш, що переживає інший. Наприклад, якщо друг засмутився через погану оцінку, емпатія — це сказати: «Розумію, це прикро, давай розберемо задачу разом». Або якщо однокласник хвилюється перед виступом, ти можеш підбадьорити: «Я теж нервую перед сценою, але ти впораєшся!» Емпатія — це не сміятися з чужих проблем і не казати: «Це дрібниці». Емпатія — це вміння розділити чийось радість чи сум, щоб людина не відчувала себе самотньою. Щоб бути емпатійним, уважно слухай, дивися на вираз обличчя співрозмовника і подумай: «Як би я почувався на його місці?»

Як проявляти емпатію? Будьте щирими і добрими у розмові. Наприклад, якщо однокласник / однокласниця соромляться читати вірш перед класом, не насміхайтесь, а похваліть: «Ти молодець, що спробував / спробувала!» Якщо мама виглядає втомленою, спитайте: «Може, я допоможу з вечерею або помию посуд?» Емпатія — це підтримка без осуду. Вона допомагає створювати дружню атмосферу, як дисципліна в команді.

Емпатія — це вміння працювати разом, відчувачи інших.

• ***Емпатія** – це одна з найважливіших соціальних навичок, що дозволяє нам вибудовувати глибокі та значущі стосунки та здатність відчувати, думати та реагувати так, ніби ви переживаєте світ крізь призму досвіду іншої людини.*

Міркуємо і діємо

1. Як, на вашу думку, емпатія допомагає будувати міцні стосунки і чому без неї розмова може стати холодною і нещирою?
2. Пригадайте ситуацію, коли ви помітили, що хтось із ваших близьких виглядає пригніченим або напруженим. Яку конкретну дію, що виходить за рамки простих слів, ви могли б запропонувати, щоб проявити емпатію та підтримку?
3. Протягом наступного тижня спробуйте знайти одну можливість проявити емпатію до когось, з ким ви зазвичай не дуже багато спілкуєтесь. Яку конкретну дію чи фразу ви оберете?

Працюємо разом

- А.** Обговоріть в парах чи групах, як поняття довіри та взаємоповаги пов'язані з уникненням мови ворожнечі. Поясніть, чому їхнє руйнування може призвести до використання образливих слів.
- Б.** Як розуміння та правильне вираження власних емоцій (розпізнавання і вираження своїх емоцій) може допомогти проявити емпатію до інших? Наведіть приклади, як це працює і запишіть їх у зошит.
- В.** Як емпатія, довіра та взаємоповага роблять командну роботу ефективною та безконфліктною? Спробуйте створити спільно з однокласником / однокласницею схему добрих слів, які б допомагали командній роботі.

Корисна гра:
«Мій вибір у спілкуванні»
<https://cutt.ly/UrJumMM2>

Для завершення теми:

1. Яке з понять, описаних у тексті (довіра, взаємоповага, розпізнавання / вираження емоцій, емпатія), здається вам найскладнішим для опанування і чому? Які кроки ви могли б зробити, щоб його опанувати?

2. Наведіть конкретний приклад зі свого життя або уявну ситуацію, де використання мови ворожнечі зруйнувало стосунки, і запропонуйте, як можна було б уникнути конфлікт.

3. Уявіть ситуацію, коли ви роздратовані або злі. Як, застосовуючи знання про розпізнавання та вираження емоцій, а також принципи емпатії, ви можете уникнути конфлікту та зберегти стосунки?

4. Наскільки, на вашу думку, розуміння та застосування таких понять, як довіра, взаємоповага, емпатія, конструктивне вираження емоцій, є важливим для успішної командної роботи в школі чи в повсякденному житті?

5. Які три основні правила безконфліктного спілкування ви б сформулювали для себе, щоб застосовувати їх у повсякденному житті з друзями, родиною та вчителями?

6. Вправа «Розпізнайте та відреагуйте». Прочитайте ситуації і запропонуйте 2-3 варіанти вашої реакції, що демонструватимуть емпатію, повагу та сприятимуть безконфліктному спілкуванню. Запишіть, що б ви сказали або зробили. *Ситуації: а) ваша однокласниця засмучена, бо забула зошит з формулами перед контрольною з математики; б) ваш друг розлючений, кидає ручку, бурмоче, що оцінка несправедлива і вчителька його «не любить»; в) ваша подруга раптово змінила ваші спільні плани на кіно, пішовши на тренування, тому ви розчаровані і трохи злі.* Поміркуйте, як ці реакції допомагають підтримати довіру та взаємоповагу в стосунках.

Працюємо разом

Розгляньте хмари слів та дайте відповіді на запитання до них.

А. <https://cutt.ly/mrJuQAPD>

12.1 Яке слово у цій хмарі, на вашу думку, є найважливішим для безконфліктного спілкування і чому?

12.2 Як ми можемо розвивати такі якості, як довіра, емпатія та активне слухання у повсякденному спілкуванні? 12.3 Яким чином мова ворожнечі руйнує взаємоповагу та діалог?

12.1 Які слова в цій хмарі здаються вам найбільш тісно пов'язаними? Чи можете ви пояснити цей зв'язок? 12.2 Яке з цих слів або понять є для вас найбільш складним у застосуванні на практиці, коли йдеться про власні емоції або емоції інших? 12.3 Як ви можете використовувати знання про емоційний інтелект, щоб покращити свої навички розпізнавання та вираження емоцій?

A.

Б.

Завдання для узагальнення знань за темами розділу 4: «МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ»

Назвіть:

- основні види спілкування;
- стилі спілкування та їхні ключові особливості;
- ознаки доброго співрозмовника;
- способи, як показати, що ви слухаєте.

Наведіть приклади:

- вербального та невербального спілкування;
- закритих та відкритих запитань;
- фраз, які є прикладом мови ворожнечі, та як їх можна перетворити на нейтральні;
- ситуацій, де важливо проявити емпатію;
- жестів чи міміки, що використовуються у спілкуванні.

Поясніть:

- *поняття*: ● спілкування
- емпатія ● довіра
- взаємоповага ● мова ворожнечі
- активне слухання
- розпізнавання емоцій
- роль державної мови у спілкуванні;
- чому довіра і взаємоповага є ключовими для ефективного спілкування;
- як розпочати і підтримувати розмову, та як завершити її ввічливо;
- значення розпізнавання і вираження власних емоцій для спілкування.

Зробіть:

- складіть короткий алгоритм, як діяти в ситуації, коли ви помітили, що співрозмовник проявляє негативні емоції (гнів, смуток);
- запропонуйте поради, як покращити навички активного слухання;
- напишіть фрази, які можна використовувати для ввічливого початку розмови з незнайомою людиною;
- складіть речення, які допоможуть підтримати розмову, коли здається, що теми вичерпалися;
- опишіть способи, як ви можете допомогти вирішити невеликий конфлікт у класі, використовуючи навички спілкування.

Створіть:

- ❖ есей: «Взаємозв'язок вербального та невербального спілкування».

Дослідіть:

- ❖ «Як культурні особливості впливають на невербальне спілкування (наприклад, жести, відстань між співрозмовниками) у різних країнах?».

Розділ І.

Людина – частина природи і суспільства

§ 1. Вступ. Знайомство з громадянською освітою

1. <https://learningapps.org/watch?v=pip2s2e1t25>
«Що таке громадянська освіта?»

2. <https://learningapps.org/watch?v=prgiew30t25>
«Громадянська позиція»

3. <https://learningapps.org/watch?v=pmfxb00oa25>
«Ознаки громадянина»

4. <https://learningapps.org/watch?v=pyssk4u1a25>
«Обов'язок суспільства»

5. <https://learningapps.org/watch?v=pmq3qkv4c25>
«Державні цінності»

6. <https://wordwall.net/uk/resource/93467560>
«Ознаки держави»

7. <https://wordwall.net/uk/resource/93468215>
«Громадянин в дії»

8. <https://wordwall.net/uk/resource/93468435>
«Який ти громадянин?»

9. <https://wordwall.net/uk/resource/93468674>
«Правда/неправда»

10. <https://wordwall.net/uk/resource/93469691>
«Анаграма»

11. <https://wordwall.net/uk/resource/93471847>
«Для чого потрібна громадянська освіта?»

§ 2. Хто я?

1. <https://learningapps.org/watch?v=pkb4u8ooc25>
«Типи характеру»

2. <https://learningapps.org/watch?v=p4h95vz1a25>
«Моральні принципи»

3. <https://learningapps.org/watch?v=pi0dparij25>
«Хто я»

4. <https://learningapps.org/watch?v=pv6i6tzo325>
«Наша стійкість»

5. <https://wordwall.net/uk/resource/93671361>
«Чесноти людини»

§ 3. Хто ми?

1. <https://learningapps.org/watch?v=p4zjvpq5t25>
«Групи людей»

2. <https://wordwall.net/uk/resource/93673472>
«Ввічливість і взаємоповага»

3. <https://learningapps.org/watch?v=pc4dr7bsc25>
«Моя соціальна роль»

4. <https://wordwall.net/uk/resource/93676102>
«Правила поведінки»

§ 4. Що навколо нас?

1. https://learningapps.org/watch?v=pbxqic4jj25 «Норми і правила»	
 2. https://learningapps.org/watch?v=pckufpnsj25 «Права і обов'язки»	
3. https://learningapps.org/watch?v=pgzvot11k25 «Права людей»	
 4. https://learningapps.org/watch?v=p0o54ds5n25 «Сила суспільства»	
5. https://learningapps.org/watch?v=pgvwfy4kn25 «Загальнолюдські цінності»	
 6. https://wordwall.net/uk/resource/93760758 «Громадянські цінності»	
7. https://wordwall.net/uk/resource/93761918 Анаграма. «Права і обов'язки»	
 8. https://learningapps.org/watch?v=pz3xzsk9t25 «Громадянська освіта: Цінності, права, обов'язки»	

Розділ II.

Мистецтво жити в суспільстві

§ 5. Що таке суспільство?

1. https://learningapps.org/watch?v=pui0ek5av25 «Сфери життя»	
 2. https://learningapps.org/watch?v=pfft0kts325 «Види сфер суспільства»	

3. https://wordwall.net/uk/resource/93769776 «Вплив суспільства»	
	4. https://wordwall.net/uk/resource/94014631 «Суспільство»

§ 6. Взаємодія в суспільстві

1. https://learningapps.org/watch?v=p9dwghamn25 «Способи взаємодії»	
	2. https://wordwall.net/uk/resource/93778569 «Правда/неправда»
3. https://learningapps.org/watch?v=pi1a1aion25 «Взаємодія»	
	4. https://learningapps.org/watch?v=pmik48h5j25 «Командна робота»
5. https://learningapps.org/watch?v=p7zcyj5eyt2 «Приклади взаємодії»	

§ 7. Моральні основи поведінки в суспільстві

1. https://wordwall.net/uk/resource/93827525 «Моральні дилеми»	
	2. https://wordwall.net/uk/resource/93828748 «Якості людини»
3. https://learningapps.org/watch?v=p6t863dmn25 «Моральний принцип»	

	4. https://learningapps.org/watch?v=p1de9dtbc25 «Дії та вчинки»	
	5. https://learningapps.org/watch?v=p8aoy2rtk25 «Моральні поняття»	
	6. https://wordwall.net/uk/resource/93830923 «Моральні твердження»	

Розділ III.

Мистецтво жити в державі

§ 8. Для чого людям потрібна держава?		
	1. https://learningapps.org/watch?v=prxg41em325 «Функції держави»	
	2. https://learningapps.org/watch?v=propti31325 «Повноваження органів влади»	
	3. https://learningapps.org/watch?v=pyny8o7kj25 «Органи влади»	
	4. https://wordwall.net/uk/resource/93865007 «Ознаки держави та її функції»	
	5. https://learningapps.org/watch?v=p0ja14kmj25 «Дії органів влади»	

§ 9. Що означає мати громадянство?		
	1. https://wordwall.net/uk/resource/93913818 «Що таке громадянство?»	

	2. https://learningapps.org/watch?v=pnh0foaq525 «Громадянин у різних історичних періодах»	
	3. https://wordwall.net/uk/resource/93915778 «Хто є хто: громадянин чи населення?»	
	4. https://learningapps.org/watch?v=p0xqxxqek25 «Що ж таке громадянство?»	
	5. https://learningapps.org/watch?v=pngwde7wj25 «Права громадян»	
	6. https://learningapps.org/watch?v=pink9x3i225 «Громадянська поведінка»	
	7. https://learningapps.org/watch?v=pkhtzxkjc25 «Ознаки громадянської поведінки»	

Розділ IV.

Мистецтво спілкування

§ 10. Що таке спілкування?		
	1. https://learningapps.org/watch?v=p2v67bji525 «Стилі спілкування»	
	2. https://learningapps.org/watch?v=pmimugosa25 «Спілкування»	
	3. https://wordwall.net/uk/resource/93926910 «Що ти знаєш про спілкування?»	
	4. https://wordwall.net/uk/resource/93927494 «Стилі спілкування»	

§ 11. Як бути добрим співрозмовником?

1. <https://learningapps.org/watch?v=pbtu51jsc25>

«Дії під час розмови»

2. <https://learningapps.org/watch?v=pmnhcgqa25>

«Порядок розмови з однокласником / однокласницею»

3. <https://learningapps.org/watch?v=pusige0ca25>

«Як бути добрим співрозмовником?»

4. <https://wordwall.net/uk/resource/93955222>

«Розсіпані речення»

5. <https://wordwall.net/uk/resource/93955895>

«Світлофор ввічливості»

6. <https://learningapps.org/watch?v=p7ktgod5t25>

«Фрази з емоціями»

§ 12. Як спілкуватися без конфліктів?

1. <https://learningapps.org/watch?v=pfq9v9kit25>

«Конфлікт та примирення»

2. <https://learningapps.org/watch?v=p86ns3fq525>

«Правила спілкування»

3. <https://wordwall.net/uk/resource/93958809>

«Мій вибір у спілкуванні»

4. <https://learningapps.org/watch?v=p6u3vchb325>

«Мова ворожнечі чи нейтральне висловлювання»

Навчальне видання

Васильків Ірина Дмитрівна,
Кравчук Валентина Миколаївна
Могила Ірина Петрівна
Танчин Ігор Зіновійович,

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

*У виданні використані ілюстрації з інтернет-джерел,
що розміщені у вільному доступі*

Літературний редактор *Ігор Миколів*
Комп'ютерне верстання *Марії Логош*
Обкладинка *Мар'яни Дячинської*
Художнє оформлення *Мар'яни Дячинської, Марії Логош*

Формат 70х100 1/16.

ТзОВ «Видавництво Астон», 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com